

Tutumlarımızın Ne Kadar Farkındayız? Örtük Tutumlar ve Örtük Ölçüm Yöntemleri

Leman Korkmaz

Başkent Üniversitesi

Özet

Kişiler her zaman tutumlarını başkalarına beyan etmeyi tercih etmeyebilirler ve/veya bazen bilinç düzeyinde tutumlarının farkında olmayabilirler. Bu bağlamda, açık ölçümlerle karşılaştırıldığında, kişilerin kontrolleri ve farkındalıkları dışındaki tutumları değerlendirme konusunda çok daha hassas olduğu düşünülen örtük tutum ölçümleri, özellikle son yıllarda, sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan, hem örtük tutum kavramı hem de örtük ölçüm yöntemleriyle ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu derleme çalışmasında, devam eden tartışmalara da değinilerek, örtük tutum kavramı bilimsel bir kavram olarak tanıtılmış, örtük ve açık ölçüm yöntemleri arasındaki farklılaşma ve örtük ölçümlerin açık ölçümlere göre avantajları üzerinde durulmuştur. Ayrıca, farklı örtük ölçüm yöntemleri, kağıt-kalem testleri, tepki hızına bağlı ölçümler ve fizyolojik ölçümler olmak üzere üç başlık altında örneklerle incelenmiştir. Çalışmanın, örtük ölçüm yöntemlerini kullanmayı düşünen araştırmacılar için yol gösterici olması ve örtük tutumlar ve ölçüm yöntemleriyle ilgili tartışmalı noktaları aydınlatmaya yönelik gelecekte yürütülecek çalışmalarla konuyla ilgili bilгимizi artırması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Örtük tutum, örtük ölçüm yöntemleri, bilinçdışı, farkındalık, kontrol

Abstract

In some situations, people might be reluctant to report their attitudes and in some other situations, they might be unaware of their attitudes. Accordingly, implicit measures, which have been used more frequently in recent years, provide an opportunity to evaluate attitudes out of control and awareness. Although the popularity of implicit measures have been increasing there are ongoing discussions and many criticisms about the concepts of implicit attitude and implicit measure. In this article, by emphasizing these discussions, first, implicit attitudes have been described as a scientific concept. Then, the differences between implicit and explicit measures and the advantageous of implicit measures over explicit measures have been discussed. Additionally, different types of implicit measures namely paper-pencil tests, reaction-time based implicit measures and physiological measures have been introduced by giving examples for each category. It is expected that this review will provide a direction for researchers who intend to use implicit measures. It is also expected that further studies aiming to provide insight into the controversial issues about implicit attitudes and implicit measures will increase our knowledge on these topics.

Key words: Implicit attitudes, implicit measures, unconsciousness, awareness, control

Katılımcıların beyanına dayanarak çıkarımlar yapan bilimsel araştırmalarda, özellikle hassas konular söz konusu ise (örn., ayrımcılık, duygusal ilişkiler), kişilerin gerçek duygu ve düşüncelerini araştırmacılarla paylaşmayı tercih edip etmeyecekleri (Orne, 1962), paylaşmak isteseler bile her zaman bilinç düzeyinde kendi tutumlarının farkında olup olmadıkları konusu sıklıkla tartışılmıştır (Greenwald ve Banaji, 1995; Petty, Fazio ve Brinol, 2009). Bu doğrultuda, araştırmacılar, katılımcılara yönelttikleri sorulara her zaman içten ve gerçekleri yansıtan cevaplar alamayabilecekleri gerçeğini kabul eder (Gawronski, LeBel ve Peters, 2007). Katılımcıların rapor etmeyi tercih etmediği ya da farkında olmadığı tutumların varlığı ve bu tutumların değerlendirilmesinin önemi ve gerekliliği de çoğunlukla üzerinde durulan bir konu olarak karşımıza çıkar (Greenwald ve Banaji, 1995). Bu bağlamda, psikoloji alanında da sosyal, bilişsel, psikanalitik ya da fizyolojik psikoloji gibi farklı alt alanlarda çalışan pek çok araştırmacı, katılımcıların sözel ya da yazılı olarak rapor ettiği açık tutumlar ile örtük tutumlar olarak ifade edilen, farkındalık ve kontrol dışı tutumları ayırma yoluna gitmişlerdir (örn., Fazio, Jackson, Dunton ve Williams, 1995; Greenwald ve Banaji, 1995; Vanman, Paul, İto ve Miller, 1997). Son yıllarda, özellikle teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, takip eden kısımda detaylı olarak ele alınacak, örtük tutumları ölçmeye yönelik, pek çok farklı yöntem geliştirilmiş ve bu doğrultuda örtük tutum kavramı alanda oldukça popülerlik kazanmıştır.

Örtük tutum kavramının popülerliğine ve örtük tutumları değerlendirmeye yönelik pek çok farklı ölçüm yöntemi geliştirilmiş olmasına karşın, tutum çalışmalarında halen kişilerin beyanına dayanan açık ölçümler, uygulama kolaylığı nedeniyle, örtük ölçümlere göre, çok daha sık kullanılmaktadır. Bu makalede de amaç, sistematik bir tarama yapmak değil, örtük tutum kavramı ve bu kavramla ilgili tartışmaları okuyucuya sunmak, farklı örtük ölçüm yöntemlerini, yapılan çalışmalardan örnekler vererek, tanıtmaktır. Ayrıca, örtük ölçüm yöntemlerinden bahsederken, şimdiye kadar üzerinde durulmayan bir konu olan, farklı örtük ölçüm yöntemlerinin tutumun hangi boyutuna ilişkin bilgi sağladığına dair tartışmalı bir bakış açısı getirilerek, örtük tutumların dışavurumlarının çok boyutlu bir yapıya sahip olabileceği üzerinde durulacaktır. Takip eden kısımda ilk olarak tutum kavramından bahsedilecek, örtük ve açık tutum ayrımına ve örtük tutumlarla ilgili farklı kuramsal yaklaşımlara değinilecektir. Devamında ise örtük tutumların kaynaklarından bahsedilip, farklı örtük ölçüm yöntemleri başlıklar altında incelenecektir.

Tutum Kavramı: Açık ve Örtük Tutumlar

Tutum kavramı pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Allport (1935), tutum

kavramını deneyimle yerleşen, bireyin zihinsel ve nöral hazır olma durumu şeklinde tanımlarken; Olson ve Kendrick (2008), tutumların, tutum nesnesine yönelik olumlu ve olumsuz duygu, bilişsel ve davranışsal tüm bilgiyi kapsadığını söylemiştir. Hovland, Janis ve Kelley (1953) ise tutumların “bilinçdışı” yanına da vurgu yaparak tutumları bir konuya ya da bir nesneye yaklaşma ya da ondan uzak durma eğilimi yaratan ve bazı durumlarda “bilinçdışı olabilen tepkiler” ifadesiyle tanımlamıştır. Eagly ve Chaiken (2007) ise bugüne kadar tutum konusunda yürütülen kuramsal ve görgül çalışmaları dikkate alarak, kapsayıcı bir tanım yapmaya çalışmış, tutumun “psikolojik bir eğilim” olduğunu belirtip bu eğilimin “bir varlığın/objenin belirli bir ölçüde olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesiyle ifade edildiğini (s. 598)” dile getirmiştir. Eagly ve Chaiken, tutumu yansıtan değerlendirme tepkisinin açık ya da örtük veya bilişsel, duygusal ya da davranışsal olabileceğini söylemiştir.

Bugüne kadar tutum farklı şekillerde tanımlanmış olsa da ve örtük tutumların kavramsallaştırılmasıyla ilgili tartışmalar devam etse de hem tutumların kaynağı/ortaya çıkışının (Olson ve Kendrick, 2008) hem de var olan tutumun dışavurumu/sonucunun duygu, biliş ve davranış içerene üçlü yapı üzerinden incelenmesi pek çok araştırmacı tarafından kabul gören bir yaklaşım olmuştur (Eagly ve Chaiken, 2007). Alan yazında tutumun kaynağı olarak kabul gören bu üçlü yapıyı Olson ve Kendrick (2008), kondom kullanmaya yönelik tutumlar üzerinden somutlaştırmaya çalışmıştır. Araştırmacılar, korunmasız cinsel ilişkinin AIDS ve istenmeyen gebelik gibi olumsuz sonuçlarına ilişkin edinilen bilgilerin inanç ve düşünceleri etkileyerek, bilişsel süreçler üzerinden kondom kullanmaya yönelik tutumu etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Kişinin korunmalı cinsel ilişkiyi düşündüğünde rahatlamış hissetmesininse duygusal tepkiler üzerinden tutum oluşumu üzerinde belirleyici olabileceğini söylemişlerdir. Diğer yandan, araştırmacılara göre kişinin kondom kullanımıyla ilgili geçmiş deneyimleri, kişinin kendi davranışlarına yönelik gözlem ve algısı da tutum üzerinde belirleyici olabilir. Örneğin, kondom kullanmaya yönelik düşünceleri sorulan kişinin tutumu “Geçmişte her zaman kondom kullandım, o zaman, kondom kullanmaya yönelik tutumum olumlu” gibi davranışsal bir süreç üzerinden oluşabilir.

Tutumlar; duygu, biliş ve davranışın yer aldığı üç farklı sürecin ortak etkisiyle oluşabileceği gibi, sadece bir boyutun baskın olduğu bir süreç üzerinden de oluşabilir (Eagly ve Chaiken, 2007). Eagly ve Chaiken (2007) tutum kaynaklarına benzer şekilde, tutumun dışavurumu/sonuçlarının da bu üç boyutlu yapı üzerinden incelenebileceğini ve yine tutumun dışavurumunda bu üç boyutta tutarlılık olmayabileceğini ifade etmiştir. Olson ve Kendrick’in (2008) verdiği örnek, tutumun dışavuru-

mu üzerinden somutlaştırılacak olursa, bir kişi kondom kullanmamanın zararlarından ve kondom kullanılmadığında yaşadığı korku ve endişe hissinden bahsediyorsa, bu kişinin bilişsel ve duygusal boyutta olumsuz bir tutum ifade ettiği söylenebilir. Ancak bu durum kişinin daha sonraki cinsel deneyimlerinde kondom kullanacağı anlamına gelmeyebilir; bir başka deyişle, kişinin biliş ve duygu boyutlarını yansıtan tutumu ile tutumun davranış boyutundaki dışavurumu tutarlı olmayabilir. Eagly ve Chaiken (2007), tutumun tanımında bu üç boyutun yer alması gerektiğini ancak tutumun kaynağı ve dışavurumunu/sonuçlarını bu üçlü yapı üzerinden incelemenin tutum değişikliği, tutum-davranış ilişkisi gibi konularda kuram geliştirmek için faydalı olabileceğini söylemiştir. Bu ifadeyle, Eagly ve Chaiken tutumun kendisiyle tutumun kaynağı ve sonucunu ayırıştırmanın önemli olduğuna da dikkat çekmiştir. Son yıllara kadar açıkça söylenmese de, araştırmalarda kişilerin kendi tutumlarının farkında olduğu görüşü baskın olduğu için (Eagly ve Chaiken, 2007), tutumların kaynağı ve dışavurumu incelenirken, örtük tutumlardan açık tutumların bu üçlü yapı üzerinden ele alındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Her ne kadar şimdiye kadar örtük tutumlar ve ölçümler bu üçlü yapı bağlamında incelenmese de, bazı araştırmacılar örtük tutumların, daha çok duygusal tepkiler olduğuna dair yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Gawronski ve Bodenhausen (2006), örtük tutumları, ilgili uyarının otomatik olarak aktif hale getirdiği *duygusal* tepkiler olarak tanımlamıştır. Ancak, farklı ölçüm yöntemleri dikkate alındığında, örtük tutumların, tutumun duygusal yönünü yansıttığına dair çok genel bir çıkarımda bulunmak yerine, her ölçüm yönteminin içeriğini dikkate alarak tutumun hangi boyutuna yönelik bir çıkarımda bulunabileceğimiz konusunu tartışmanın daha verimli olduğu kolaylıkla fark edilecektir.

Greenwald ve Banaji'nin (1995), örtük tutumların, kişinin kontrol etme ihtiyacı hissetmediği örtük tepkileri üzerinde etkiye sahip olduğuna dair iddiasına ve Eagly ve Chaiken'in (2007) tutumun dışavurumunu incelerken üçlü yapı üzerinden gitmenin kuramsal katkı sağlayabileceği görüşüne dayanarak, farklı örtük ölçüm yöntemlerinin tutumun hangi boyutundaki tepkileri değerlendiriyor olabileceği üzerine düşünmek alanda farklı bir kuramsal tartışma sağlayabilir. Bu doğrultuda, makalenin örtük ölçümlerle ilgili kısmında, farklı örtük ölçüm yöntemleriyle değerlendirilen tepkilerin, tutumun hangi boyutunu yansıttığı üzerine spekülasyonlar da getirilecektir. Ancak örtük ölçüm yöntemlerine geçmeden önce, açık ve örtük tutumun ne anlama geldiği, açık ve örtük tutumlara kuramsal yaklaşımlar ve örtük tutumun kaynağı olarak değerlendirilen faktörler üzerinde durulacaktır.

Açık ve Örtük Tutum Ne Anlama Gelir?

Açık tutumlar, kişilerin çeşitli düşünce süreçlerinden geçirecek ifade ettikleri, bilinç düzeyinde farkında olunan tutumlardır. Diğer bir ifadeyle, kişinin tutumla ilgili değerlendirme yapmak için zamanının, bilişsel kaynaklarının ve motivasyonun olduğu durumlarda ortaya koyduğu tutumlar açık tutumlardır (Spence, 2005). Örnek vermek gerekirse, farklı etnik gruplara yönelik tutumlarla ilgili hazırlanan anket sorularına, bilinçli ve niyetli bir düşünme sürecinin sonunda, zaman sınırlaması olmadan cevap veren birinin, anket üzerinde yaptığı değerlendirmelerinin onun "açık tutumlar"ını yansıttığı iddia edilebilir (Petty ve ark., 2009). Kuşkusuz burada bahsedilen "açık tutum" her zaman "gerçek tutum" olarak adlandırılmaz. Çünkü açık ölçümlerde katılımcılar sadece tutumlarını bilinçli olarak rapor etmekle kalmazlar aynı zamanda yine bilinçli olarak neyi ne kadar rapor edeceklerine de karar vermiş olurlar. Bu nedenle aktarılan tutumun geçerliliği konusunda bir şüphe olabilmektedir (örn., Fazio ve ark., 1995).

Örtük tutumlarla ilgili olarak da farklı araştırmacıların farklı tanımlamaları mevcuttur. Örtük tutumlarla ilgili yapılan farklı tanımları örneklendirirsek, Bargh'ın (1994) örtük tutumları genellikle farkındalık, kontrol, niyet ya da dikkat kaynaklarının yokluğunda işleyen süreçleri yansıtan tepkiler olarak kavramsallaştırdığını görürüz. Spence (2005) ise "örtük" teriminin bilişsel psikolojiden ödünç alındığını ve bu kavramın alan yazında, kişinin farkındalığının dışında kalan tutumlarını nitelendirmek için kullanıldığını söyler. Devos (2008) farklı tanımlamaları ve alan yazında üzerinde durulan farklı noktaları da göz önünde bulundurarak örtük ifadesinin bilinçli farkındalık ve/veya kişinin kontrolü dışında ortaya çıkan süreçleri tanımlamak için kullanıldığını bahseder. Yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere farkındalık ve kontrol, örtük tutumlar denildiğinde ilk akla gelen ve örtük tutumları açık tutumlardan farklılaştıran en önemli iki faktör olarak karşımıza çıkar.

Farkındalık. Yukarıda da değinildiği gibi "örtük" terimi pek çok araştırmacı tarafından "bilinçdışı", "farkındalık dışı" kavramlarıyla eşdeğer kullanılmıştır (Greenwald ve Banaji, 1995; Greenwald, McGhee ve Schwartz, 1998). Bazı araştırmacılar ise farkındalığı kendi içinde ayırıştırırlar. Temel olarak, "farkındalık" ya da "bilinç" dendiğinde ilk akla gelen ve genellikle de anlatılmak istenen tutumun kendisine yönelik bilinçli bir farkındalığın olmamasıdır (Petty ve ark., 2009). Ancak, örtük ve açık tutum ayırıştırmasında tutumun kaynağına (Wilson, Lindsey ve Schooler, 2000) ya da tutumun sonucuna yönelik farkındalık üzerinde de durulur (Gawronski, Hofmann ve Wilbur, 2006; Greenwald ve ark., 1998). Diğer bir ifadeyle, kişi tutumunun farkında olsa bile, bu tutumun kaynağını yani neden böyle bir tu-

tuma sahip olduğunu bilemeyebilir ya da bu tutumun diğer değerlendirme ve davranışlarını nasıl etkileyeceğinin farkında olmayabilir. Örneğin, belirli bir gruba ilişkin olumsuz tutumları olan bir kişi, tutumunun farkında olsa bile neden bu tutuma sahip olduğunun ya da bu tutumunun davranışları üzerinde belirleyici olabileceğinin farkında olmayabilir ve o grubun üyelerine yönelik olumsuz herhangi bir davranışta bulunmadığını iddia edebilir. Elbette ki, tutumun kendisine, kaynağına ve sonucuna yönelik farkındalık boyutları birbirinden bağımsız değildir. Örneğin, farkında olunmayan bir tutumun kaynağına ve sonucuna yönelik farkındalık da söz konusu olamaz. Petty ve arkadaşları (2009) sadece örtük değil aynı zamanda farkında olduğumuz açık tutumlarımızın da kaynağını ve davranışlarımız üzerindeki etkisini çoğunlukla bilemediğimizi belirterek, örtük tutumun kaynağına ve davranış üzerindeki etkisine yönelik farkındalığın, açık ve örtük tutumları farklılaştırmada kullanılacak en uygun ölçütler olmadığını belirtmiştir.

Fazio ve Olson ise (2003), ölçüm yöntemlerinin kişinin tutumunun farkında olup olmadığı yönünde bir kanıt sunamayacağını, örtük kavramını "bilinçdışı" ile eşdeğer tuttukça bu tutumları örtük olarak adlandırmak için haklı gerekçeler sunamayacağımızı söylemiştir. Fazio ve Olson, ayrıca, açık ve örtük tutumlar arasındaki tutarsızlığın, tutumların bilinçdışı yapılar olduğunu kanıtlamadığını belirterek, tutumların değil ölçüm yönteminin açık ya da örtük olarak ayrıştırılması gerektiğini savunmuştur. Sonuç olarak, örtük tutumlar her ne kadar pek çok çalışmada bilinçdışı ya da farkında olmadığımız tutumlar olarak tanımlansa da, pek çok araştırmacının da belirttiği gibi, kişilerin farkındalığına yönelik kesin değerlendirmeler yapmanın zorluğu nedeniyle, tartışmalar hala devam etmektedir.

Kontrol. Örtük tutumları açık tutumlardan ayıran bir diğer faktör ise kontroldür. Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, özellikle ayrımcılık gibi hassas konularla ilgili sorularda, kişilerin sahip oldukları gerçek tutumları rapor edip etmediği, araştırmacılarda soru işareti yaratabilir. Cevaplarının gizli tutulacağı ve anonim olarak analiz edileceği güvencesi verilse de, kişinin vereceği cevap üzerinde kontrolü vardır ve bu nedenle kendisini toplumsal açıdan daha istenir kılacak, toplum normlarıyla uyumlu cevaplar verme eğiliminde olabilir (Ganster, Hennessy ve Luthans, 1983). Örneğin, belirli bir etnik gruba önyargısı olan biri, sosyal çevresinde hoşgörü, eşitlik, demokrasi gibi kavramlar daha çok kabul gördüğünden, bir gruba yönelik olumsuz tutumunu rapor etmemeyi seçebilir. Sosyal beğenilirliğin yanı sıra, kişiler araştırmacıda daha iyi bir izlenim yaratma ya da araştırmacının istediği cevapları verme çabası içine girebilir ya da stratejik cevap verme endişesiyle gerçek tutumlarını yansıtmayabilir (Orne, 1962). Kişi kontrolü dahilinde

duygu ve düşüncelerini paylaşmamayı tercih ettiğinde ise kişinin rapor ettiği açık tutumlarla örtük tutumlar birbirinden oldukça farklılaşabilir (Friese, Hoffman ve Schmitt, 2008) ve kişi beyanına dayanan açık ölçümlerle örtük tutumları değerlendirmek mümkün olmayabilir.

Bazı araştırmacılar, katılımcının sahte cevaplar vermesine çok daha hassas olduğu bilinen örtük ölçümler kullanıldığında, kişilerin üzerinde kontrolünün olmadığı ya da çok az kontrolünün olduğu tutumların değerlendirilebildiğini iddia eder (Asendorpf, Banse ve Mücke, 2002). Örtük ölçümlerde, genellikle katılımcıya çalışmanın amacı açıkça söylenmez ve bu nedenle, kişi vereceği cevapları kontrol etme ihtiyacını çok daha az hisseder. Örneğin, Payne, Burkley ve Stokes (2008) yaptıkları çalışmalarda katılımcılara Siyah ve Beyaz kişilerin fotoğraflarını takiben Çince karakterler göstermişler ve nötr kabul edilebilecek Çince harfleri değerlendirmelerini istemişlerdir. Araştırmacılar katılımcıları, bir önceki uyarının bazen Çince karakterlere yönelik değerlendirmeleri etkileyebileceği konusunda uyarış ve katılımcılardan Çince karakterlerden önce gösterilen uyarının olası etkisinden uzak kalarak bir değerlendirme yapmalarını istemiştir. Her ne kadar katılımcılardan ilk uyarının etkisinden bağımsız bir değerlendirme yapmaları istenmiş olsa da, bulgular Siyah kişilerin fotoğraflarına kıyasla, Beyaz kişilerin fotoğraflarından sonra gösterilen Çince karakterlerin daha olumlu değerlendirildiğine işaret etmiştir. Ayrıca, bazı örtük ölçüm yöntemlerinde, kısa sürede ortaya çıkan otomatik tepkiler değerlendirildiğinden, kişi tepkilerini kontrollü olarak değiştirmeye çalışsa bile bunu başaramayabilir. Steffens (2004) yaptığı bir manipülasyonla, katılımcılarda örtük çağrışım testinde ve açık ölçümde belirli yönde bir puan alma motivasyonu yaratmıştır. Elde edilen sonuçlar, örtük ölçümleri tamamıyla yanıltmanın mümkün olmadığına işaret etmiştir. Buna karşın, bazı çalışmalar, katılımcıların bazı tepkilerini yavaşlatarak örtük ölçümlerden elde edecekleri puanı etkileyebileceklerini göstermiştir (Fiedler ve Bluemke, 2005). Bu doğrultuda, bazı durumlarda ve bazı örtük ölçümler için, katılımcının araştırma sorusunu bilerek ya da tahmin ederek cevaplarını bilinçli olarak kontrol etmesinin söz konusu olabileceği düşünülebilir.

Bu noktada, üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer mesele, tutumun örtük ya da açık olmasıyla, ölçüm yönteminin açık ya da örtük olması arasındaki ayrımın önemidir. Her ne kadar örtük ölçümlerin örtük tutumları, açık ölçümlerin açık tutumları ölçtüğüne dair bir varsayım olsa da; bazı durumlarda, kişilerin örtük ölçümlerdeki tepkilerini bilinçli olarak kontrol edebileceği bulgusunu da (örn., Fiedler ve Bluemke, 2005) dikkate alarak, bu varsayımın her koşulda doğru olduğunu kabul etmek yanlış bir ön kabul olacaktır. Ek olarak, Hofmann,

Gschwendner, Brian ve Schmitt (2005) alan yazındaki çalışmalarını dikkate alarak pek çok aracı değişkenin açık-örtük tutumlar arasındaki tutarlılığı etkilediğini belirtmiştir. Örneğin, katılımcı için konu önemliyse ya da katılımcının konuyla ilgili deneyimi fazlaysa ya da katılımcı açık ölçümü zaman baskısı altında tamamladıysa ya da kişinin biliş gereksinimi düşüğe, açık ve örtük ölçüm sonuçları arasındaki tutarlılık artmaktadır. Bu sonuçlar, aslında belirli koşullar altında açık ölçüm yöntemlerinin de örtük tutumları değerlendirip değerlendiremeyeceği ve açık ve örtük tutumların birbirinden farklı yapılar olup olmadığı sorularını akla getirmektedir. Bu sorulara ilişkin net bir cevap olmasa da, takip eden kısımda bahsedilecek kuramsal yaklaşımlar farklı bakış açılarıyla bir açıklama getirmeye çalışmışlardır.

Açık ve Örtük Tutumlar: Kuramsal Yaklaşımlar

Her koşulda, kişilerin açık ve örtük ölçümlerle değerlendirilen tutumları aynı olsaydı, örneğin trans bireylere karşı açık ölçümlerde olumlu değerlendirmeler yapan biri, örtük ölçümlerde de aynı olumlu tutumları gösterseydi ya da açık ve örtük tutumlar benzer davranışları yordasaydı kuşkusuz örtük ölçümler bu kadar ilgi çekmezdi. Yüz yirmi altı çalışmanın dahil edildiği meta analiz çalışmasında örtük ve açık tutumlar arasındaki korelasyon .24 olarak bulunmuştur (Hofmann, Gawronski, Gschwendner ve Schmitt 2005). Ayrıca farklı çalışmalar açık ve örtük tutumların farklı davranışlar için yordayıcı olduğunu göstermiştir: Açık tutumlar daha çok sözel ve düşünce süzgecinden geçen davranışları yordarken örtük tutumların sözel olmayan ve daha otomatik davranışlar için yordayıcı olduğu bulunmuştur. Örneğin, Beyazların Siyahlara yönelik örtük düzeyde olumsuz tutumlarının, Siyahlarla yapılan görüşmelerde daha az göz kontağı kurulmasıyla, daha sık göz kırpmaya davranışıyla (Dovidio, Kawakami, Johnson, Johnson ve Howard, 1997) ilişkili olduğu bulunmuştur. Bir başka çalışmada ise Beyaz katılımcılar Siyah ve Beyaz yalancı deneklerle, verilen bir konu üzerinde sohbet etmişlerdir. Katılımcıların yalancı deneklere ne derece arkadaşça davrandığı hem katılımcıların kendisi tarafından hem de video ve ses kaydı üzerinden kör gözlemciler tarafından değerlendirilmiştir. Örtük tutumlar, katılımcıların kör gözlemciler tarafından değerlendirilen ve sözel olmayan davranışlarını yordarken, katılımcıların Siyahlara yönelik açık tutumları, katılımcıların kendi davranışlarına yönelik değerlendirmeleriyle ilişkili bulunmuştur (Dovidio, Kawakami ve Geartner, 2002).

Bu noktada, elde edilen bulgular açık ve örtük tutumların birbirinden tamamen farklı yapılar olduğunu göstermektedir yoksa açık ve örtük tutumlar aynı tutumun farklı durumlardaki yansımaları mıdır? Kuşkusuz bu sorunun basit bir cevabı yoktur. Ancak, bu soruyla

ilişkili, farklı kuramsal açıklamalar getirilmiştir. Bu makalede hepsini ele almak mümkün olmasa da, örtük tutumlarla ilgili temel sınıflandırma (Petty ve ark., 2009) dikkate alınarak, takip eden kısımda tekli ve ikili tutum modellerinden bahsedilecektir. Tekli tutum modelleri açık ve örtük tutumların, farklı süreçler sonunda ortaya çıksalar da, aynı tutumun farklı yansımaları olduğunu söylerken, ikili tutum modelleri açık ve örtük tutumların farklı zihinsel süreçler sonunda ortaya çıkan iki farklı tutum olduğunu ve açık ve örtük tutumlar için ayrı süreçlerle aynı anda işleyebileceğini ileri sürmektedir.

Tekli tutum modellerinde, açık ve örtük tutumlardaki düşük korelasyon ölçüm yöntemlerine ve bu yöntemlerin uygulandığı ortama bağlıdır. Tekli tutum modellerinin en bilinen temsilcisi Fazio (1990) tarafından önerilen Belirleyiciler Olarak Motivasyon ve Olanaklar (Motivation and Opportunity as Determinants- MODE) modelidir. MODE modeli ile Fazio, tutumun yargı ve davranışı etkileme sürecine odaklanır ve iki ayrı tutumdan değil, iki ayrı süreçten bahseder. İlk süreç, kişinin o andaki duruma yönelik anlık tepkisi sonucunda ortaya çıkar ve bu anlık tepki başlangıç noktası olarak kabul edilir. Bu yaklaşıma göre, kişi kendi tutumu üzerinde düşünmese ve tutumunun farkında olmasa bile, verilen bu anlık tepki belirli koşullar altında, davranışı yordayabilir. Bu süreç hazırlıksız (spontane) tutum-davranış ilişkisi olarak adlandırılır. İkinci süreç ise, kişinin aktif olarak düşünmesi, zihinsel süreçler sonunda farklı davranışların ortaya çıkaracağı fayda-zarar analizini de yaparak belirli bir davranışı ortaya koymasıdır. Diğer bir ifadeyle, modele göre, kişilerin davranışları bazen dürtüsel bazen de çeşitli düşünce süreçlerinin sonucunda ortaya çıkabilir; bazen de davranış her ikisinden de biraz içerir. MODE modeli, hangi koşullar altında hangi sürecin baskın olacağı sorusunu sorar ve hangi sürecin daha etkin olacağını motivasyon ve olanaklar boyutları ile değerlendirebileceğini söyler. Modele göre, kişinin düşünmek için motivasyon ve olanaklarının yüksek olduğu durumlarda açık, motivasyon ve olanaklarının düşük olduğu durumda ise örtük tutumlar davranışı yordama gücüne sahiptir. Friese ve arkadaşları (2008), alan yazındaki bulguları dikkate alarak motivasyon ve kontrol boyutları altında değerlendirilebilecek aracı değişkenleri sınıflandırmışlardır. Araştırmacılar, kişilerin, eşitlikçi görünmek veya önyargılı görünmemek gibi motivasyonlarının olmadığı, biliş ihtiyacının düşük olduğu durumları, motivasyonun düşük olduğu durumlar olarak sınıflandırmış, bu durumlarda örtük ölçümlerin davranışı yordayacağını söylemişlerdir. Kontrol etme motivasyonlarının yüksek olduğu durumlarda ise bireyler düşünsel süreçlere giderek, dürtüsel davranışlar yerine, detaylı incelemeler sonucunda belirli bir davranışı göstereceklerdir. Örneğin kadın-erkek eşitliği konusunda fikri alınan biri, eşitlikçi

bir anlayışı benimsemese de, belirli bir ortamda eşitlikçi görünmek gibi bir motivasyonla, görüşünün tam tersi yorumlarda bulunabilir.

Modele göre, bazı durumlarda, kişinin belirli bir tutumu başkalarıyla paylaşmadan ya da belirli bir davranışı göstermeden önce düşünerek hareket etme motivasyonu olsa da olanaklar kişinin düşünsel süreçlere girmesine izin vermez. Friese ve arkadaşları (2008) kontrol olanakları boyutu altında, düşük bilişsel kapasite, benlik düzenlemesi kaynaklarının yorgunluk gibi nedenlerle düşük olması, alkol tüketimi, bilgiyi işlemek için çok kısa zaman verilmesi, bireyin dürtüselliklerinin yüksek, benlik kontrolünün düşük olması gibi faktörleri sıralamışlardır. Bu doğrultuda, bir kişiye soru sordüğümüz sırada, motivasyon ya da olanaklar düşünsel süreçleri mümkün kılmıyorsa bu koşulda açık ve örtük ölçümler arasındaki korelasyonun daha yüksek olması beklenir (Fazio ve Olson, 2003). Konu hassaslaştıkça motivasyonel faktörlerin etkisi artmakta ve dolayısıyla açık ve örtük ölçümler arasındaki ilişki de zayıflamaktadır. Örneğin, günümüzde dış-grup ayrımcılığı ABD’de çok kabul görmediğinden, Siyahlara yönelik açık ve örtük tutumları değerlendiren çalışmalarda genellikle iki ölçüm arasındaki ilişki oldukça düşüktür (örn., Vanman ve ark., 1997; Vanman, Saltz, Nathan ve Warren, 2004).

İkili tutum modelleri ise, kişilerin açık (bilinçli, düşünülen) ve örtük (bilinçdışı, otomatik) düzeyde farklı tutumlarının olabileceğini, açık ve örtük ölçümlerle farklı yapıdaki tutumların değerlendirildiğini savunur (Greenwald ve Banaji, 1995; Wilson ve ark., 2000). İkili tutum modellerinde, açık ve örtük tutumların farklı zihinsel süreçlerin sonucu olduğu vurgusu vardır. Wilson ve arkadaşlarının (2000) önerdiği ikili tutum modelinde, hem açık hem de örtük ölçümlerin hafızamızda yer aldığı; örtük tutumun otomatik olarak aktif hale gelirken, açık tutum için daha fazla motivasyon ve çaba gerektiği; açık tutum hafızadan çağırılırken bile örtük tutumun, kişinin fark etmediği şekilde etkisini devam ettirebildiği vurgulanır. Yani, bu yaklaşıma göre birbirinden farklılaşabilen örtük ve açık tutumlar bir arada var olabilir. Wilson ve arkadaşları (2000), önyargı literatüründe yer alan, açık tutum olumluysen, örtük tutumun tam tersi yönde olumsuz olabildiği araştırma örneklerini ve açık ve örtük tutumların farklı davranışları yordamasını ikili tutumların varlığı için gösterge olarak sunar.

Aslında tekli ve ikili modellerin argümanları birbirine yakın olsa da açık ve örtük tutumları aynı tutumun iki farklı yüzü ya da tamamen farklı iki tutum olarak görmeleri açısından temelde ayrılırlar. Bu tartışma halen devam etse de, Greenwald ve Nosek (2009) tekli ve ikili tutum modelleri tartışmasının çözülebilir olduğunu düşünmediklerini belirtmiş ancak bu tartışmanın açık ve örtük yapıların çalışılmasının gerekliliğini sorgulatmadı-

ğı üzerinde durmuştur. Örtük tutumların yapısına yönelik kuramsal tartışmaların yanı sıra, alan yazında üzerinde durulan bir diğer konu ise, örtük tutumların kaynağıdır. Takip eden kısımda, örtük tutumların kaynağı olarak görülen faktörler başlıklar altında incelenecektir.

Örtük Tutumların Kaynağı

Örtük tutumların kaynağına yönelik yürütülen çalışmaların sayısı çok değildir. Ancak yapılan bazı araştırmaları dikkate alarak Devos (2008) örtük tutumlarımız üzerinde etkili olan faktörleri üç başlık altında özetlemiştir: Deneyimler ve sosyalleşme, kişisel tutum objeleri ve kültürel değerlendirmeler. Devos, bahsedilen bu faktörlerin, hem açık hem de örtük tutumların oluşumunda etkili olabileceğini, ancak farkındalığımızın dışında kalan tepkiler üzerinde daha kuvvetli bir role sahip olduklarını belirtmiştir.

Deneyimler ve Sosyalleşme

Greenwald ve Banaji (1995) örtük tutumların geçmiş deneyimlere dayandığını, zaman içinde köklerini kuvvetlendirerek değişmesi zor bir hal aldığını söyler. Bu iddiayla tutarlı olarak, örtük tutumların geçmiş deneyimlerden etkilendiğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Rudman, Phelan ve Heppen’in (2007) sigara içenlerle yürüttüğü çalışma, sigarayla ilgili ilk olumsuz deneyimlerin örtük tutumlarla ilişkiliysen, sigarayla ilgili yeni deneyimlerin açık tutumlarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, aynı araştırmacılar, küçükken kilolu olanların kilolu kişilere yönelik daha olumlu tutumları olduğunu ancak kişilerin geçmişteki kilosunun açık tutumlarla ilişkili olmadığını göstermiştir. Diğer yandan kişilerin mevcut kilosu kilolu kişilere yönelik açık tutumlarla ilişkili bulunmuştur.

Her ne kadar Rudman ve arkadaşlarının (2007) yürüttüğü çalışmalar, geçmiş deneyimlerin örtük tutumlar üzerindeki etkisine işaret etse de, farklı araştırmacılar güncel deneyimlerin de örtük tutumlar üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Örneğin, farklılıklara yönelik tolerans eğitimlerine katılan Beyazların hem açık hem de örtük düzeyde Siyahlara yönelik önyargılarının azaldığı gözlenmiştir (Rudman, Ashmore ve Gary, 2001). Dasgupta ve Greenwald (2001) yürüttükleri deneysel çalışmada, katılımcıları beğenilen Siyah ve sevilmeyen Beyaz kişilerin fotoğraflarına ya da beğenilen Beyaz ve sevilmeyen Siyah kişilerin fotoğraflarına veya ırkla ilişkili olmayan örneklerle maruz bıraktıkları üç koşul yaratmışlardır. Sonuçlar, diğer iki koşula kıyasla, beğenilen Siyah ve sevilmeyen Beyaz kişilerin fotoğraflarına maruz kaldıklarında katılımcıların Siyahlara yönelik daha olumlu çağrışımlar geliştirdiklerini göstermiştir. Bir gün sonra yapılan ölçümle de bu etkinin 24 saat sonra da devam ettiği ancak açık ölçümlerde bir fark olmadığı görülmüş-

tür. Yani belirli bir grup, kavram ya da objenin belirli bir süre boyunca olumlu ya da olumsuz örnek ya da eşleştirmelerle karşımıza çıkması örtük düzeydeki tutumlarımız üzerinde etkili olabilmektedir. Devos (2008) ve Spence (2005) bu bulguların klasik koşullanma ilkeleriyle tutarlı olduğunu söyler; tutum objesi sürekli olarak olumlu ya da olumsuz uyararla (ya da hislerle) eşleştiğinde farkında olmadan veya olarak bu tutum objesine yönelik örtük tutum gelişmiş ya da bu var olan tutum değişmiş olur.

Rydell, McConnell, Mackie ve Strain ise (2006), açık ve örtük tutumların oluşumu ve değişiminde, farklı tür uyarıların etkili olabileceğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda araştırmacılar çalışmalarında, Bob isimli bir kişiyle ilgili sözler ve eşikaltı birbiriyle çelişen bilgiler vermişlerdir. Sonuçlar, Bob'la ilgili açık tutumların sözler bilgilerden, örtük tutumların ise Bob'la ilişkilendirilen olumlu ya da olumsuz eşikaltı uyarılardan etkilendiğini göstermiştir.

Özetle, her ne kadar, Greenwald ve Banaji (1995), örtük tutumların geçmiş deneyimlerle, açık tutumların güncel deneyimlerle ilişkili olduğunu ileri sürse de, tüm yapılan çalışmalar ışığında, hem geçmiş hem güncel deneyimlerin örtük tutumlar üzerinde etkili olabileceğini söylemek daha doğru olacaktır. Ancak ileride yürütülecek çalışmalarda, güncel deneyimlerin daha uzun vadedeki etkileri ve ne tür uyarıların örtük ve açık tutumlar üzerinde etkili olduğu üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Kişisel Tutum Objeleri

Devos'a göre (2008), örtük tutumları etkileyen bir diğer önemli faktör tutum objesinin ne kadar kişiyle/benlikle ilgili olduğudur. Bir objenin ya da konunun kişiyle ilişkili olması, kişinin bir objeyle özdeşleşmesi, kişinin bir objeye sahip olması ya da sahip olma ihtimalinin veya isteğinin olması bu objenin kişi için hem açık hem de örtük düzeyde çekiciliğini artırmaya yetmektedir. Örneğin, Nuttin (1985) kişilerin genelde kendi isimlerinde yer alan harfleri, özellikle de isminin baş harfini daha olumlu değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Nuttin'e göre, kişinin ismindeki harfleri tercih etmesi ya da bu harfleri genel popülasyona kıyasla daha olumlu değerlendirmesi kişinin kendisine yönelik olumlu örtük tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, kişiler, dahil oldukları grupları da diğer gruplara göre daha olumlu değerlendirme eğilimi gösterirler (Tajfel, 1982). Yapılan bir çalışmada, katılımcılara önemsiz bir kritere göre belirli bir gruba dahil oldukları söylendiğinde bile, katılımcıların kendi gruplarını hem açık hem de örtük düzeyde daha olumlu değerlendirme eğiliminde oldukları gözlenmiştir (Ashburn-Nardo, Voils ve Monteith, 2001). Yani tesadüfi olarak bir obje, bir kişi, bir konu ya da bir grupla ilişkili olmamız bile bizim bu uyarana

yönelik olumlu örtük tutum geliştirmemize neden olabilir. Özetle, benlikle, kişiyle ilgili obje ve konuların hem açık hem de örtük düzeyde tutumlarımız üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kültürel Değerlendirmeler

Örtük tutumlar için belirleyici olan diğer önemli faktör de kültürel değerlendirmelerdir. Bireyler ne kadar isteseler de içinde yaşanan kültürel bağlamın etkisinden uzak kalamazlar. Bazen kişisel deneyimler ve kültürel tutumlar birbirine zıt olsa da, kültürün tutumlar üzerindeki etkisi hala hissedilebilir. Örneğin, sigara içenler açık düzeyde sigaraya ilişkin daha olumlu tutum rapor ederler ancak örtük düzeyde sigara içmeyenlerle eşit düzeyde olumsuz tutum sergilerler; bunun nedeni her ne kadar sigara içmekten zevk alsalar da kültürel normlara göre sigaranın olumsuz değerlendirilmesidir (Swanson, Rudman ve Greenwald, 2001). Bir başka çalışmada ise Livingston (2002) baskın gruptan kendi gruplarına yönelik ayrımcılık algılayan Siyahların, açık ölçümlerde kendi gruplarını daha olumlu değerlendirdiklerini ancak örtük düzeyde kendi gruplarına ilişkin daha olumsuz olduklarını göstermiştir. Diğer bir deyişle, toplumun bizim dahil olduğumuz gruba yönelik olumsuz değerlendirmeleri olduğuna yönelik algımız, açık tutumlarımız üzerinde etkili değilken, örtük tutumlarımız üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Örtük tutumların gelişiminde ve değişiminde etkili olan faktörleri inceleyen çalışmaların sayısı çok fazla değildir ve konuyla ilgili daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, ileride yürütülecek, özellikle de sebep-sonuç ilişkisine yönelik saptamalarda bulunmamızı sağlayacak, boylamsal ve deneysel çalışmalar, örtük tutumların kaynağını anlamamız ve örtük ve açık tutum kaynaklarındaki ortaklık ve farklılıkları keşfetmemiz konusunda oldukça faydalı olacaktır.

Örtük Ölçümler

Her ne kadar tutum araştırmalarında ağırlıklı olarak açık ölçüm yöntemleri kullanılmış olsa da araştırmacılar stratejik cevaplar verme, sosyal beğenilirlik, izlenim yönetimi, kendini aldatma, benliğini güçlendirme, cezalandırılmaktan korkma gibi yanlış ortaya çıkaran etkiler konusunda her zaman endişeli olmuşlardır (Devos, 2008; Wittenbrink ve Schwarz, 2007).

Bu endişeyle birlikte, tarih boyunca araştırmacılar, örtük olarak değerlendirilebilecek farklı yöntemleri kullanarak, tutumları incelemeyi denemişlerdir. Örneğin, Freud (çev., 2011) dil sürçmeleri ve yanlış kelime seçimlerinden, Morgan ve Murray (1935) Tematik Değerlendirme Testi ile anlamı çok açık olmayan resimlerin yorumlanmasından, bilinçdışı motivasyon ve tercihleri yorumlamaya çalışmıştır. Ancak bu ve benzeri ölçüm-

ler objektif değerlendirme kriterlerine dayanmadıkları, değerlendiricinin özne yorumlarına bağlı oldukları, geçerlilik ve güvenilirlik puanlarının düşük olduğu gerekçesiyle sıklıkla eleştirilmişlerdir (örn., Fineman, 1977). Bu yoğun eleştiriler ve psikolojiye hakim olan pozitivist bakış açısının, neredeyse 1900'lerin başına kadar giden "bilinçdışı tepkileri" araştırma konusundaki yaklaşımı ve cesareti engellemiş olduğu düşünülebilir. Ancak, son yirmi beş yılda, özellikle teknolojideki yeniliklerle birlikte, araştırmacılar kişilerin rapor etmek istemedikleri, bazen de farkında olmadıkları tutumları ölçmek için, geçerlilik ve güvenilirliği objektif kriterlere dayanan "örtük ölçüm yöntemleri" geliştirerek, örtük tutumları araştırma olanağına sahip olmuşlardır. Bu gelişmelerle birlikte, açık ve örtük ölçüm yöntemlerine yönelik tanımlar ve bu yöntemler arasındaki ayırım alan yazında daha çok yer bulmaya başlamıştır.

Açık ölçüm yöntemlerinde kişinin beyanı esas alındığından, kişinin belirli bir konuda ne düşündüğü ve/veya hissettiği açıkça ve doğrudan sorulur. Açık ölçüm yöntemlerinin şeffaf olması, hangi tutumun ölçüldüğünün belirli ve ortada olması nedeniyle "açık" olarak adlandırıldığı söylenebilir (Petty ve ark., 2009). Likert ve Thurstone tipi ölçekler, Toplumsal Uzaklık Ölçeği (Bogardus), semantik ayırım gibi ölçekler ya da mülakatlar, açık ölçüm yöntemlerine örnektir. Örtük ölçümlerle ilgili olarak ise De Houwer (2009) alan yazındaki çalışmaları dikkate alarak, bu ölçümlerin (1) kişiler hangi tutum ya da düşüncenin ölçüldüğünün farkında olmasa da, (2) kişi bu tutuma bilinçli bir içebakışla erişme olanağına sahip olmasa da, (3) kişinin ölçüm sonucu üzerinde kontrolü olmasa da, tutumlarla ilgili bir gösterge sağladığını belirtmiştir. Diğer bir deyişle, örtük ölçümler kişinin, kendi tutumu ya da ölçüm sonucu konusunda bir fikri yokken ve/veya kişi sonuçları bilinçli bir tercihle etkileme şansına sahip değilken belirli bir tutum ve düşünce için gösterge işlevi görür.

Kuşkusuz örtük ölçümlerin son yıllarda sıklıkla kullanılmaya başlanması bahsedilen özelliklerle yakından ilişkilidir. Ancak bir diğer önemli neden, bu ölçümlerin davranışları yordama gücüdür. Greenwald ve arkadaşlarının (Greenwald, Poehlman, Uhlmann ve Banaji, 2009) yürüttüğü meta analiz çalışmasında *Örtük Çağrışım Testinin* (ÖÇT), araştırmacıların davranış kategorisi altında değerlendirdiği, fiziksel eylemleri, yarguları, seçimleri, fizyolojik tepkileri yordama gücünün .27 olduğu görülmüştür. Çalışmalardaki yordama gücünün -.13 ve .67 arasında büyük bir değişkenlik gösterdiği ancak özellikle hassas konular söz konusu olduğunda örtük ölçümlerin yordama gücünün daha yüksek olduğu rapor edilmiştir. Bulguyu örneklerle somutlaştırmak gerekirse, çoğunluk grup üyesi olan birinin azınlıklara yönelik tutumlarla ilgili yaptığı bir anket çalışması değil, örtük

tutum ölçümleri bu kişinin herhangi bir iş pozisyonu için azınlık grup üyelerinden birini seçip seçmeyeceğini yordayacaktır (örn., Vanman ve ark., 2004).

Farklı örtük ölçüm yöntemleri, farklı özellikleriyle açık ölçümlerden farklılaşsa da, açık ve örtük ölçümler arasındaki en temel ayrılık örtük ölçümlerde kişinin tutumuna ilişkin doğrudan ve açıkça soru sorulmamasıdır (Fazio ve Olson, 2003; Petty ve ark. 2009). Bununla bağlantılı olarak da, farklı örtük ölçüm yöntemleri arasındaki en büyük ortaklığın, katılımcıya doğrudan tutumuyla ilgili soru sorulmaması ve kişinin tutumunun farklı bir görev ya da konudaki yargı ve değerlendirmelerinden, performansından, davranışlarından ya da fizyolojik tepkilerinden dolaylı olarak çıkarılması olduğu söylenebilir (Fazio ve Olson, 2003). Örtük ölçümlerde tutumun doğrudan değil dolaylı olarak ölçülmesine ilişkin değerlendirmeyi Fazio ve Olson (2003) bir adım ileri taşımış ve bu ölçümler için açık ve örtük terimleri yerine doğrudan ve dolaylı ifadelerini daha uygun bulduklarını ifade etmiştir. De Houwer ve Moors (2007) ise farkındalık vurgusu yerine farkındalığın bir alt boyut olabileceği ve daha kapsayıcı olan "otomatik" teriminin kullanılmasının daha uygun olduğunu ileri sürmüştür.

Örtük ölçümlerin nasıl kavramsallaştırılması ve hatta nasıl adlandırılması gerektiğine yönelik tartışmalar hala devam etse de, birbirinden oldukça farklı başlıklar altında değerlendirilebilecek pek çok örtük ölçüm yöntemi alan yazında yerini almıştır. Wittenbrink ve Schwarz (2007) örtük ölçümlerle ilgili üç boyutlu bir sınıflandırmaya gitmiştir: kağıt-kalem testleri, tepki hızına dayalı ölçümler, fizyolojik ölçümler. Aşağıdaki bölümde bu üç kategori ve bu kategorilerdeki en bilinen ölçüm yöntemleri üzerinde durulacak, bu ölçümlerin kullanıldığı çalışmalardan örnekler verilerek örtük ölçüm kavramı daha açık hale getirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, bu ölçüm yöntemleri ele alınırken, alan yazında daha önce ele alınmayan, farklı örtük ölçümlerin tutumun duygu, biliş ve davranış boyutlarından hangisini değerlendiriyor olabileceği de tartışılacaktır.

Kağıt Kalem Testleri

Bu testler düşük teknoloji örtük ölçümler olarak da adlandırılırlar (Vargas, Sekaquaptwa ve Von Hippel, 2007). Düşük teknoloji ölçümlerde, katılımcıların genellikle düşünmek ve cevap vermek için süreleri vardır ve bu yönüyle de açık ölçümlere benzedikleri söylenebilir. Ancak, ölçümün amacı, açık ölçümlerden farklı olarak, açıkça katılımcılara bildirilmez ve tutumlar dolaylı yoldan değerlendirilir; bu nedenle sosyal istenirlik etkisinin de açık ölçümlere göre çok daha az olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda daha geniş ele alınacak olan, Kelime/Harf Değerlendirme testleri, Dilsel Gruplar-arası Önyargı ve Kalıpyargısal Açıklama Yanlılığı

ölçümleri örtük tutumların değerlendirildiği kağıt-kalem testlerine örnektir.

Kelime/Harf Değerlendirme testlerinden, Nuttin'in (1987) öz-saygıyı ölçmek için geliştirdiği "*İsim-Harf Etkisi (Name-Letter Effect)*" testi düşük teknolojiye örtük ölçümlerde en bilinen örneklerdendir. Bu ölçümde kişilerden alfabedeki harflerden altı tanesini seçmesi ve değerlendirmesi istenir. İsimlerindeki harfleri seçenlerin ve daha olumlu değerlendirenlerin, örtük öz-saygılarının daha yüksek olduğu varsayılır. Genellikle bu testin kullanıldığı çalışmalarda, harflerin genel popülasyon ya da örneklem tarafından nasıl değerlendirildiği de göz önünde bulundurulur. Örnekleme gerekirse, bu ölçüme göre isminin baş harfi "L" olan biri bu harfi genel popülasyona göre daha olumlu değerlendiriyorsa bu değerlendirme kişinin kendisine yönelik örtük öz-saygısının yüksek olduğunu gösterir. Kelime/harf değerlendirme testleri çok yaygın olmasa da bazı çalışmalarda iç-gruba yönelik örtük tutumları değerlendirmek için de kullanılmıştır. Verkuyten'in (2005) Türk, Hollandalı ve Hollanda'da yaşayan Türk katılımcılarla yürüttüğü çalışmada örtük iç-grup tutumları, "Biz", "Bizim" kelimelerinin ve Türk kimliğini zihinde aktive ettiği düşünülen ve sembolik önemi olan Türklükle ilişkili olabilecek kelimelerin (örn., baklava, beyaz peynir, kolonya, cami) değerlendirilmesi istenerek ölçülmüştür ve bu kelimelerin olumlu değerlendirilmesi olumlu örtük iç-grup tutumlarının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Kağıt-kalem testleriyle değerlendirilen örtük tutumların yordayıcı gücü ele alındığında, örtük iç-grup tutumlarının, alan yazında yeni bir kavram olması nedeniyle, diğer değişkenlerle ilişkisine yönelik çok fazla çalışma olmadığı görülür. Ancak, örtük öz-saygının ve örtük ve açık öz-saygı arasındaki tutarsızlığın dış-grup tutumları (Jordan, Spencer ve Zanna, 2005) ve iyilik hali (Schröder-Abé, Rudolph ve Schütz, 2007) gibi değişkenlerle ilişkisine yönelik çalışmalar mevcuttur.

Örtük ölçümler aynı zamanda ayrımcılıkla ilgili alan yazında da sıklıkla kullanılmıştır. Düşük teknoloji ölçümler arasında da, önyargıyı değerlendirmek için kullanılan *Dilsel Gruplar-arası Önyargı (Linguistic Intergroup Bias) Testi* ve *Kalıpyargısal Açıklama Yanlılığı (Stereotypic Explanatory Bias) Testi* gibi ölçümler mevcuttur. Bu iki ölçüm yöntemi, bilgiyi işleme sürecinde oluşan bilişsel yanlılıkları değerlendirme temeline dayanır. Kalıpyargısal açıklama yanlılığı, biri beklentileriyle tutarlı olmayan bir davranışa -beklentileriyle tutarlı bir davranışa nazaran- daha fazla açıklama getirdiğinde ortaya çıkar (Sekaquaptewa, Espinoza, Thompson, Vargas ve Von Hippel, 2003). Sekaquaptewa ve arkadaşları bu kavramı daha anlaşılır kılmak için şu örnek üzerinden gitmiştir: Çok zeki biri olarak tanınmayan James'in sınavdan çok yüksek not aldığı öğrenen biri için, biliş-

sel açıklama süreçleri harekete geçebilir (örn. sınav çok kolay olmalı). Ancak, zaten beklenen bir durum olan, James'in sınavdan kötü not aldığı öğrenmek, böyle bir açıklama sürecine neden olmaz. Bu örnekteki gibi önyargılar da beklentilerle ilişkili olduğundan, kişiler kalıpyargılarla tutarlı olmayan durumlarla karşılaştıklarında (örn., kadın şirket yöneticileri, çok başarılı azınlık grup üyeleri) daha fazla açıklama yapma eğiliminde olabilirler ve bu da aslında bilgi işleme süreçleri üzerinde kalıpyargıların farkında olmadığımız etkisini yansıtır. Bu bağlamda, bu testte kişilerin kalıpyargılarla tutarlı ve tutarsız durumlarla ilgili değerlendirmeleri üzerinden örtük tutumlarıyla ilgili çıkarım yapılmaktadır.

Kalıpyargıların ve iç-dış gruplara yönelik yanlı tutumların, bilgi işleme süreçleri ve kullandığımız dil üzerindeki etkisine bir diğer örnek ise dilsel gruplar-arası önyargıdır. Bu kavramı ortaya atan araştırmacılar, var olan gruplar-arası önyargıların, önyargılı dil kullanımına neden olacağını ve bu kullanımların analizi ile örtük ayrımcılığın ortaya çıkarılabileceğini ileri sürer (Maass, Salvi, Arcuri ve Semin, 1989). Araştırmacılara göre, yapılan davranışın olumlu ya da olumsuz oluşuna ve yapan kişinin iç ya da dış grup üyesi olmasına göre, yapılan açıklamaların soyutluk düzeyi değişir. Genellikle, olumlu bir davranışın iç-grup üyeleri tarafından, olumsuz bir davranışın dış grup üyeleri tarafından ortaya koyulduğu durumlarda daha soyut açıklamalar yapılır. Ters durumlarında ise yani iç grup üyelerinin olumsuz, dış grup üyelerinin olumlu davranışlar sergilediği durumlar için, daha çok davranış objektif olarak tanımlayan, somut açıklamalar yapılır. Bu doğrultuda, Siyahlara yönelik önyargısı olan Beyaz birinin, dilsel gruplar-arası önyargı testi kapsamında kendisine gösterilen Beyaz birinin Siyah birine vurduğu fotoğrafa "Beyaz kişi Siyah kişinin yüzüne tokat atıyor" gibi daha çok davranış tanımlayan somut bir yorum yapması beklenir. Diğer yandan, Siyah birinin Beyaz birine vurduğu bir başka fotoğrafa "Siyah kişi çok öfkeli ve Beyaz kişiden nefret ediyormuş gibi görünüyor" gibi daha soyut bir açıklama yapması beklenir. Buradaki önemli nokta soyut anlatımların zaman içinde değişmeyen, genellenebilir atıflarla; soyut olmayan açıklamaların ise o ana yönelik, değişebilir, geçici atıflarla ilişkilenebilir. Von Hippel, Sekaquaptewa ve Vargas'ın (1997) yürüttüğü bir çalışmada, Siyahlara yönelik dilsel gruplar-arası önyargısı yüksek olanların Afrikalı-Amerikalı birinin başka bir kişiden para istediği videoyu daha korkutucu buldukları ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, dilsel gruplar arası önyargının yordayıcı gücünü de göstermiştir.

Yukarıda bahsedilen farklı ölçüm yöntemlerinin tutumların hangi boyutuyla ilişkili olabileceğini değerlendirdiğimizde, Kelime/Harf etkisi testlerinde, katılımcılara genellikle harfe/kelimeye yönelik tercihleri ve

beğenileri sorulduğu için tutumun duygu boyutuna dair bir değerlendirme yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, Gruplar-arası Önyargı Testi ve Kalıpyargısal Açıklama Yanlılığı testlerinde, kalıpyargıların aktif hale gelerek davranışı etkilemesi söz konusudur. Yani, bilişsel süreçlerin etkisiyle ortaya çıkan davranıştan, katılımcıların örtük tutumlarına dair çıkarım yapıldığı söylenebilir. Bu durumda, Kelime-Harf etkisi testlerinde örtük tutumun duygu boyutunun, Gruplar-arası Önyargı Testi ve Kalıpyargısal Açıklama Yanlılığı testlerinde ise daha çok biliş ve davranış boyutlarının dışavurumunun söz konusu olduğu söylenebilir.

Tepki Hızına Dayalı Ölçümler

İkinci gruptaki ölçümler, tepki hızına dayalı ölçümlerdir. Bu ölçümlerin ortak özelliği, belirli bir uyarana ya da belirli bir uyaran sonrasında gösterilen farklı bir uyarana verilen tepki hızına ve verilen cevabın/tepkinin doğruluğuna göre kişinin tutumuna yönelik değerlendirme yapılmasıdır. Genellikle milisaniyelik farklar önem taşıdığından bilgisayarda uygulanan testlerdir ve bu açıdan kağıt-kalem testlerine göre daha teknolojik testler olarak tanımlanırlar. Bu başlık altında, en çok kullanılan tepki hızına bağlı ölçümler arasında yer alan *Duygusal Hazırlama Testi* (DHT) ve *Örtük Çağırışım Testi* (ÖÇT) üzerinde durulacaktır. Bu testleri hazırlamak ve uygulamak için kullanılabilecek programlar arasında *Inquisit*, *Medialab/DirectRT*, *E-prime* gibi programları saymak mümkündür.

Duygusal Hazırlama Testi (*Affective Priming Test*) Fazio ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Fazio ve ark., 1995). Yapılan orijinal çalışmada, katılımcılara otomatik becerileri test etmek için farklı testler uygulanacağı söylenmiştir. İlk görev olumlu ve olumsuz sıfatları olabildiğince hızlı ve az hata yaparak gruplara ayırmaktır. İkinci görev, daha sonra yapılacak olan tanıma testi için ekranda gösterilen kişilerin (Siyah ve Beyaz öğrenciler) fotoğraflarına bakmaktır. Üçüncü aşamada katılımcılar klavye üzerinde belirtilen “evet” ve “hayır” tuşlarına basarak ekrana gelen fotoğrafları bir önceki aşamada görüp görmediklerini olabildiğince hızlı belirtirler. Daha sonraki aşama ise katılımcıların test puanlarının hesaplandığı yani örtük tutumlarının değerlendirildiği aşamadır. Katılımcılara bu iki görevin birleşeceği söylenir; ekrana hem olumlu-olumsuz sıfatlar hem de Siyah ve Beyaz öğrencilerin fotoğrafları rastlantısal olarak gelecektir. Katılımcıların yapmaları gereken, ekrana gelen fotoğraflara, bir sonraki aşamada hatırlayıp hatırlamadıkları değerlendirileceği için bakmak ve bu arada gelen sıfatları gruplara ayırmaktır. Bu aşamada Siyah ve Beyaz lisans öğrencilerinin fotoğrafları oldukça kısa süreliğine (315 ms) ekranda kalır ve her fotoğraftan sonra olumlu ya da olumsuz olabilecek

bir sıfat ekrana gelir. Katılımcılar, fotoğrafların hemen sonrasında ekrana gelen (olumlu ya da olumsuz) sıfatları klavyedeki tuşlara basarak olabildiğince hızlı bir şekilde sınıflandırırlar. Araştırma sonucunda, Beyaz katılımcıların Siyah öğrencilerin fotoğraflarından sonra olumsuz sıfatları ve Beyaz öğrencilerin fotoğraflarından sonra da olumlu sıfatları çok daha kısa sürede kategorilere ayırdığı bulunmuştur. Diğer bir deyişle, katılımcılara gösterilen Siyah öğrencilere ait fotoğraflar, olumsuz değerlendirmeleri aktive ederek daha sonra gelen olumsuz sıfatın fark edilmesini kolaylaştırmıştır ve aynı şekilde Beyaz öğrencilerin fotoğrafları olumlu değerlendirmeleri aktive ederek olumlu sıfatların daha hızlı fark edilerek sınıflandırılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, Siyah katılımcı sayısı çok az olsa da, Beyazlardan farklı bir etki görülmüştür; Siyah öğrenciler, Siyah öğrencilerin fotoğraflarından sonra olumlu sıfatları ve Beyaz öğrencilerin fotoğraflarından sonra da olumsuz sıfatları çok daha kısa sürede kategorilere ayırmıştır.

Tepki hızına dayalı ölçümlere bir diğer örnek, Greenwald ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilen *Örtük Çağırışım Testi*'dir (*Implicit Association Test- IAT*). Bilgisayarda uygulanan bu testin diğer tepki hızına bağlı testler arasında en bilinen ve en çok kullanılan test olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz burada, testin internet üzerinden pek çok farklı konuda (örn., ırk, cinsiyet, ten rengi, yaş, kilo) ve Türkçe de dahil olmak üzere pek çok farklı dilde uygulanabiliyor olmasının katkısı büyüktür. Katılımcılara, testin sonunda genel olarak testi alan kişilerin ortalama puanlarıyla ve kendi puanlarıyla ilgili anında geri bildirim verilir ve böylece kişi testin sonunda örtük tutumlarıyla ilgili bilgi sahibi olabilir.

ÖÇT'deki ölçüm sürecini anlatmak için, Nosek, Greenwald ve Banaji (2005) çiçek ve böceklerle yönelik örtük tutumları ölçmeye yarayan testi örnek verirler. Bu testte genel olarak ve çiçek-böcek ÖÇT'sinde iki hedef (çiçek ve böcek) ve iki atıf (örn. iyi ve kötü) olmak üzere dört farklı kategori bulunur. Hem hedef hem de atıf kategorileri, DHT'te olduğu gibi farklı kelime (iyi kategorisi: muhteşem, harika vb.; kötü kategorisi: berbat, korkunç vb.) ya da fotoğraflarla (çiçek: lale, gül fotoğrafı vb.; böcek: karınca, hamamböceği fotoğrafı) temsil edilir. Ekranın sağ ve sol üst köşesinde hedef ve/veya atıf kategorilerinin isimleri yazar. Testte bu kategorileri temsil eden fotoğraf ve/veya kelimeler rastlantısal olarak ekranın ortasına gelir. Katılımcıların görevi, ekranın sağ ve sol köşesinde yer alan kategorileri dikkate alarak, ekranın ortasına gelen kelimenin hangi kategoride yer aldığını hızlı bir şekilde belirlemek ve klavyede belirtilen tuşlara basarak (genellikle soldaki kategoriler için “E” ve sağdaki kategoriler için “I” tuşları kullanılır) olabildiğince hızlı ve az hata yaparak sınıflandırma yapmaktır.

Ölçümde farklı test blokları vardır ve bu bloklarda ekranın sağ ve sol üst köşesinde yer alan atıf ve hedef kategorileri değişik ve değişik kombinasyonlarla katılımcının karşısına çıkar. Örneğin, ilk blokta, ekranın sağ ve sol üst köşesinde sadece iyi ve kötü kategorileri yer alır ve bu doğrultuda ekranın ortasına sadece iyi ve kötü kategorilerine ait kelimeler gelir ve katılımcı bunları sınıflandırır. İkinci blokta, sadece hedef kategoriler, örneğin çiçek ve böcek fotoğrafları gelir ve bunlar sınıflandırılır. Bu bloklar puan için önem taşımaz. Bir sonraki blokta hedef ve atıf kategorileri birleşir; yani iyi-kötü ve çiçek-böcek kategorileri birleşir. Örneğin, iyi ve çiçek kategorileri solda, kötü ve böcek kategorileri sağda yer alır. Bu durumda, katılımcı ekranın ortasına gelen çiçek fotoğrafları ya da iyi kategorisine ait kelimeler için soldaki tuşa (örn., “E” tuşuna), böcek fotoğrafı ya da kötü kategorisine ait kelimeler geldiğinde sağdaki tuşa (örn., “I” tuşuna) basar. Daha sonraki bloklarda çiçek ve böcek yer değiştirir; çiçek ve kötü, böcek ve iyi kategorileri birleşir ve klavyede aynı tuşa basarak kategorilendirilir.

Bu test, hedef kategorilerin yarattığı çağrışımların kolaylaştırıcı etkisine dayanır. Verdiğimiz örnek üzerinden gidersek, zihinde genel olarak çiçek iyi ve böcek kötü çağrışımlar yapacağı için, katılımcıların pek çoğunun, çiçek ve kötü (böcek ve iyi) için aynı tuşa basılan blokla karşılaştırıldığında, çiçek ve iyinin (böcek ve kötü) birlikte olduğu blokta çok daha hızlı sınıflandırma yapması ve çok daha az hata yapması beklenir. Bloklar arasındaki cevap verme hızındaki farklılık, yapılan yanlışlar da göz önünde bulundurularak, hesaplanır (Greenwald, Nosek ve Banaji, 2003) ve sonuç görece hangi kategoriye daha olumlu tutumlarımız olduğu konusunda bir gösterge sağlar.

ÖÇT yaklaşık 25 yıl önce geliştirilmiş olsa da bugüne kadar bu ölçüm birçok çalışmada kullanılmış ve bu teknik ilgili pek çok eleştiri ve gözden geçirme yazısı basılmıştır (örn., Lane, Banaji, Nosek ve Greenwald, 2007). Ayrıca, bazı çalışmalar ölçümün özellikle önyargı, kalıpyargılar, gruplar-arası tutumlar gibi konularda açık ölçümlere göre daha yordayıcı bir test olduğunu göstermiştir (Greenwald ve ark., 2009). Project Implicit kapsamında, 900 000 kişinin internet üzerinden tamamladığı testler analiz edildiğinde, testi alan kişilerin %70’inden fazlasının Siyahlara göre Beyazları daha güçlü bir şekilde olumlu sıfatlarla eşleştirdiği görülmüştür. Ayrıca, Amerika’da 2008 seçimleri öncesinde yapılan testlerde, yaklaşık yüzde 80’ini Beyaz olan katılımcılardan, Beyazları hem örtük hem de açık ölçümlerde daha olumlu değerlendirenlerin Barack Obama yerine McCain’e oy verme niyetlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Greenwald, Smith, Sriram, Bar-Anan ve Nosek, 2009).

Oldukça yaygın kullanılsa da bu testle ilgili pek çok eleştiri yapıldığını da söylemek gerekir (örn., Blan-

ton, Jaccard, Christie ve Gonzales, 2007). Testi geliştiren araştırmacılar, eleştirilere yönelik bazı açıklamalar getirmiş olsalar da, bazı eleştirilerin hala geçerliliğini koruduğu ve üzerinde daha çok araştırma yapılması gerektiği de açıktır (Gawronski, 2009). Örneğin, geleneksel ÖÇT hedef kategorilerin iki farklı kategoriden (örn., çiçek ve böcek) oluşması nedeniyle, tek bir kategori için mutlak bir değerlendirme sağlamadığı; sadece kategorilerin birbirine göre görece nasıl değerlendirildiği ile ilgili veri sağladığı yönünde eleştirilmekteydi. Eleştirinin nedeni, mutlaka bir karşıt kategoriye ihtiyaç duyulması ve bununla ilişkili olarak da bloklar arasındaki fark hesaplanarak sonuç elde edilmesiydi. Yani, Beyazlara karşı oldukça olumlu ve Siyahlara ilişkin nötr örtük tutumları olan biri ile Beyazlara ilişkin orta derecede olumlu ve Siyahlara orta derecede olumsuz örtük tutumları olan biri benzer puanlar alabilmekteydi. Bu eleştiri dikkate alınarak, sadece bir tane hedef kategori içeren tek hedef kategorili ÖÇT geliştirilmiştir (Karpinski ve Steinman, 2006; Wigboldus, Holland ve van Knippenberg, 2004). Bu testte, sadece tek bir kategori vardır (örn., çiçek ya da böcek) ve bu kategori bir blokta iyi kategorisiyle birlikte, diğer blokta kötü kategorisiyle birlikte yer alır, testte ikinci bir kategoriye ihtiyaç yoktur. Bu test, getirilen eleştirilerin yapıcı bir şekilde ele alınması sonucunda, sadece bir kategori için mutlak değerlendirme yapma imkanı sağlamıştır.

ÖÇT’nin hangi konularda yürütülen çalışmalarda daha çok kullanıldığına baktığımızda ise, DHT gibi ÖÇT de, dış-gruplara yönelik örtük tutumları değerlendiren çalışmalarda (örn., Banse, Seise ve Zerbes, 2001) sıklıkla karşımıza çıkar. Örneğin, yapılan bir meta-analiz çalışması dış-gruba yönelik davranışlar için örtük ölçümlerin, açık ölçümlerden daha yordayıcı olduğunu göstermiştir (Greenwald ve ark., 2009). Bunun yanı sıra, İsim-Harf etkisi gibi, benlikle ilgili araştırmalarda da (örn., Jordan ve ark., 2005) yine ÖÇT’nin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Tepki hızına bağlı testlerin, tutumun üç farklı boyutundan hangisinin dışavurumunu değerlendiren bir ölçüm olabileceğine baktığımızda, bazı araştırmacıların, bu testlerin duygusal bir değerlendirme (Gawronski ve Bodenhausen, 2006) sağladığına dair görüşüyle karşılarız. Ayrıca, DHT’nin isminde de duyguya yönelik bir vurgu vardır. Tutarlı olarak, Banse ve arkadaşlarının yürüttüğü eşcinsellere yönelik tutum çalışması ve Hofmann ve arkadaşlarının (2005) yürüttüğü meta-analiz çalışması, ÖÇT’nin tutumun duygusal boyutunu değerlendiren açık ölçeklerle, bilişsel boyutu değerlendiren açık ölçeklere kıyasla, daha fazla ilişkide olduğunu göstermiştir. Ancak bu sonuçlar, ÖÇT’nin duygu boyutunu ölçmesinden çok, açık ve örtük ölçümlerde değerlendirilen boyutların birbiriyle tutarlı ya da tutarsız olmasından

kaynaklanabilir (Gawronski ve Bodenhausen, 2007). Testlerin kullanıldığı farklı çalışmalar dikkate alındığında ve her iki testin de zihindeki çağrışımlara dayanması nedeniyle, bu testlerin tutumların duygu boyutunun yanı sıra biliş boyutunu da değerlendirmek için kullanıldığı görüldüğü kolaylıkla kabul görecektir. Örneğin, kadın ve erkeklerin insani bilimler ve fen bilimleriyle eşleştirildiği ÖÇT’de (Nosek, Banaji ve Greenwald, 2002) duygudan çok kalıpyargıların değerlendirildiği, dolayısıyla bilişsel düzeyde bir değerlendirme söz konusu olduğu açıktır. Bu doğrultuda anlatılmak istenen, tüm tepki hızına bağlı ölçümlerin duygu boyutunu ölçtüğünü söylemek yerine, DHT’de fotoğraflardan sonra verilen sıfatların ve ÖÇT’de ise atıf kategorileri için seçilen uyarıların niteliğinin hangi boyutun değerlendirildiği yönünde fikir yürütmemizi sağlayabileceğidir. Bu argümanı destekler şekilde Amodio ve Devine (2006) Beyaz katılımcılara yürüttüğü çalışmada, katılımcıların Siyahlara yönelik örtük düzeydeki kalıpyargılarıyla (bilişsel boyut) aynı gruba yönelik örtük değerlendirmelerinin (duygusal boyut) birbirinden bağımsız olduğunu ve farklı davranışları yordadığını göstermiştir. Çalışma sonuçları, örtük düzeydeki kalıpyargıların, deney çerçevesinde katılımcılara tanıtılan Siyah kişilerin başarısına ya da yeteneklerine yönelik değerlendirmeleri yordadığını; duygusal boyuttaki örtük değerlendirmelerin ise bu kişilerle arkadaş olma isteği ve fiziksel mesafe gibi davranışlarla ilişkilendiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, örtük ölçüm yöntemleri aracılığı ile duygusal ve bilişsel boyutlarda yapılan değerlendirmelerin, hem örtük ölçümlerin birbiriyle, hem de örtük ölçümlerin açık ölçümlerle olan korelasyonları üzerinde belirleyici olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Fizyolojik Ölçümler

Fizyolojik yaklaşımı destekleyen araştırmacılar, tutum objesinin, yani uyarının belirli bir tutumun aktif hale gelmesine neden olduğunu ve bunun sonucunda bedensel olarak ölçülebilecek duygusal tepkiler ortaya çıkardığını söyler (Cunningham, Packer, Kesek ve Van Bavel, 2009). Diğer bir ifadeyle, tutum objesini gördüğümüz ya da düşündüğümüz anda o objeye yaklaşma ya da ondan uzaklaşma olarak adlandırabilecek bir tepkiyle sonuçlanan bir değerlendirme sürecinden geçerez. Araştırmacılara göre, bu değerlendirme sürecini ve bu süreçte ortaya çıkan tepkileri anlamak davranışla ilgili yordamalarda bulunmamıza olanak sağlar. Örneğin, bir böceği gördüğümüz anda, kalp atışlarımızın hızlanması, kaşlarımızın çatılması, terlememiz, tepkimizin tutum objesine yaklaşma değil tutum objesinden uzaklaşma olacağına işaret eder.

Elbette ki fizyolojik sistem oldukça karmaşıktır. Kalp atış hızı, göz kırpması, göz bebeklerinin küçülüp bü-

yümesi, terleme, kan basıncı gibi kişinin tutumunu değerlendirmeye yarayan pek çok fizyolojik tepki vardır. Ancak bu çalışmada, fizyolojik ölçümlerden alan yazında da sıklıkla kullanılan ve verilen tepkinin yoğunluğunu (uyarının ne kadar yoğun bir tepkiye neden olduğu) ölçmeye yarayan galvanik deri tepkisi ve verilen tepkinin olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğunu belirlememizi sağlayan elektromiyografi (EMG) ölçümlerinden daha geniş olarak bahsedilecektir. Diğer örtük ölçümlerde olduğu gibi, hem EMG hem de galvanik deri tepkisinde katılımcılara genellikle doğrudan belirli bir konudaki tutumları sorulmaz, çeşitli uyarılar (ses kaydı, video, fotoğraf gibi) sunularak bu sırada gösterdikleri fizyolojik tepkiler değerlendirilir.

Cunnigham ve arkadaşları, (2009) galvanik deri tepkisinin altında yatan mekanizmayı şöyle ifade eder: Ter bezleri terle dolu olduğunda elektriği daha iyi iletir, dışarıda bulunan herhangi bir uyarılarla birlikte değerlendirme süreci başlar ve bu da ter bezlerinde daha çok terlemeye neden olur. Bunun anlamı uyarılma düzeyinin artmasıyla ter bezlerinin elektrik iletiminde değişim olması ve derinin elektriği daha iyi iletmesidir. Örneğin, Cadispoti, Bradley ve Lang (2001) çalışmalarında çok kısa süreliğine gösterilen hoş ve hoş olmayan fotoğrafların galvanik deri tepkisinde artışa neden olduğunu göstermiştir. Yani vücudumuz olumlu ya da olumsuz bir uyarana tepki gösterir. Ayak tabanı ve avuç içindeki ter bezleri psikolojik uyarılara karşı çok tepkiseldir. Bu doğrultuda, katılımcı ve araştırmacı için daha kolay olduğundan, galvanik deri tepkisi genellikle işaret ve orta parmaklara yerleştirilen alıcılarla değerlendirilir.

Galvanik deri tepkisi ölçümü, uygulama olarak diğer fizyolojik ölçümlere göre daha kolaydır; ancak yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi galvanik deri tepkisi yalnızca uyarılmanın yoğunluğunu gösterir. Yapılan değerlendirme ya da hissedilen duygunun olumlu ya da olumsuz olduğuna ilişkin bir veri sağlamaz. Bu nedenle galvanik deri tepkisini ölçen çalışmalarda, genellikle uyarılmanın değerini yani olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğunu gösteren EMG gibi teknikler de ek olarak kullanılır.

Yüz ifadeleri temel olarak doğası gereği iletişim için oldukça önemlidir; sosyal ilişkilerdeki öneminin yanı sıra kişinin bilişsel ve duygusal süreçleriyle ilgili de bilgi verir (Kappas, 2003). EMG kısa süreli ve göze çapmayan ya da dışarıdan bakıldığında güç algılanan tepkilere karşı oldukça hassastır (örn., Cunnigham ve ark., 2009). Diğer bir ifadeyle, EMG yüz kaslarında açıkça görülebilen tepkilerin yanı sıra gözlemciler için fark edilebilir olmayan tepkiler için de göstergedir (örn., Kappas, Bherer ve Theriault, 2000). EMG yönteminin kullanılmasıyla, açıkça rapor edilenle örtük somatik tepkilerin birbirinden farklı olabileceği gösterilmiştir. Yüz-

deki küçük mikro kas hareketleriyle karşılaştırıldığında açıkça rapor edilen tutumlar kontrol edilebilir tepkilerdir. EMG ile, kişi duygusunu dizginleme, kontrol etme fırsatı bulmadan ilk anda verdiği otomatik, hazırlıksız duygusal tepkiler ölçülebilir (Vanman ve ark., 1997; Vanman ve ark., 2004).

Yapılan pek çok çalışmada yüzdeki hangi kasların hangi duyguyla ilişkili olabileceği incelenmiştir (detaylı bilgi için: Frindlund ve Cacioppo, 1986). Alan yazında en çok karşımıza çıkan ölçümlerin ise olumsuz duyguyla ilişkilendirilen kaş üzerindeki kas aktivitesinin (kaş çatmak) ve olumlu duyguyla ilişkili olan yanaktaki kas aktivitesinin (gülme gibi) ölçümleri olduğunu söyleyebiliriz (Cacioppo, Petty, Losch ve Kim, 1986). Fotoğraflar, sesler ve son olarak da internette yer alan farklı içeriklerin bu kaslardaki aktivitelerle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Theunis, Tsankova, Küster ve Kappas, 2012).

EMG kullanılarak yürütülen çalışmalar da örtük ve açık tutumların nasıl farklılaşabileceğini göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Örneğin Vanman ve arkadaşlarının (1997) yürüttüğü çalışmada, Beyaz katılımcılara Siyah ve Beyaz kişilerin fotoğrafları gösterilmiş ve onlardan fotoğraflardaki kişilerin ne kadar sıcakkanlı olduklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcılar açık ölçümlerde Siyahları daha olumlu değerlendirmişlerdir ancak EMG sonuçları Siyahlara karşı daha olumsuz fizyolojik tepkilere işaret etmiştir. Ayrıca Siyahlara yönelik ayrımcılık puanları daha yüksek olanların, örtük tutumları yansıttığı düşünülen EMG ölçümünde de Siyahlara karşı daha olumsuz oldukları görülmüştür. Vanman ve arkadaşlarının (2004) yürüttüğü bir başka çalışmada ise EMG'nin yordayıcı gücü gösterilmiştir. Beyaz katılımcılardan 3 aday arasından (2 Beyaz ve 1 Siyah) eğitim için bursiyer seçmeleri istendiğinde, EMG ölçümünde Beyazlara yönelik daha olumlu olanların yani yanak kaslarında daha fazla hareketlilik görülen katılımcıların, Beyaz adayı seçme olasılığının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Fizyolojik ölçümlerin, kişilerin bedensel tepkilerini değerlendirdiğini göz önünde bulundurduğumuzda, bu ölçümlerin aslında tutumun davranışsal düzeyde dışavurumunu değerlendirdiği söylenebilir. Nitekim Greenwald ve arkadaşlarının (2009) ÖÇT'nin davranışları yordama geçerliliğini değerlendirdiği meta-analiz çalışmasında, tercih, yargı ve fiziksel hareketler gibi fizyolojik tepkiler de davranış kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak, bu ölçümlerin bazı durumlarda kişilerin farkında bile olmadığı fizyolojik tepkilerini değerlendirildiği düşünüldüğünde ve fizyolojik tepkilerin ortaya çıkmasına neden olan süreçte belirli duyguların aktif hale geldiği göz önünde bulundurulduğunda, bu ölçümlerin aslında tutumun duygu boyutunu değerlendirdiği de yanlış bir iddia olmayacaktır. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi,

fizyolojik ölçümler, duyguların yoğunluğu ve duygunun olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğuna dair bize bilgi veren yöntemler olarak alan yazında yerini almıştır. Bu durumda fizyolojik ölçümlerin, tutumun duygu boyutunun davranışsal dışavurumunu değerlendiren bir ölçüm olduğunu söylemek belki de daha doğru olacaktır.

Aslında, örtük ölçümlerin tutumların hangi boyutunu değerlendiriyor olabileceğine dair bu yazı kapsamında öne sürülen spekülatif bakış açısı, her ölçümü tutumun bir boyutuyla eşleştirme amacı taşımamaktadır. Amaç açık tutumlar gibi örtük tutumların da çok boyutlu bir yapıya sahip olabileceği ve farklı ölçümlerin tutumun farklı boyutlarına yönelik değerlendirmeler sağlayabileceğine dair bir bakış açısı sunmaktır. Ayrıca, her örtük ölçüm yöntemi, uyarıların içeriği, uyarı-tepki uyumu, tutum objesinin temsili için seçilen örnekler gibi pek çok açıdan farklılaşmaktadır (Gawronski ve Bodenhausen, 2007). Bu durumda, yürütülen çalışmalarda kullanılan örtük ölçüm yöntemlerinin içerik olarak "neyi" ölçtüğüne; tutumun hangi boyutuyla ilişkili bir değerlendirme yaptığına odaklanmak daha sonraki çalışmalar için faydalı olacaktır. Bu odak, farklı örtük ölçümleri arasındaki anlamlı ve anlamsız ilişkileri, değerlendirilen boyutlar üzerinden yorumlamamız konusunda da bir bakış açısı kazandıracaktır.

Tartışma

Bu derleme çalışmasında, son yıllarda oldukça popülerleşen örtük tutum kavramı üzerinde durulmuş; örtük ölçüm yöntemleri farklı örneklerle tanıtılmaya çalışılmıştır. Her bir ölçüm yöntemi, tek tek ele alınıp incelenmeyi hak etse de, ele alınan örneklerle okuyucunun farklı örtük ölçüm yöntemleriyle ilgili genel bir fikir edinmesi amaçlanmıştır. Örtük ölçüm yöntemleri, kişilerin rapor etmek istemediği ya da farkında olmadığı tutumlarının değerlendirilebilmesi ve önyargı gibi hassas konular söz konusu olduğunda davranışları yordayıcı gücü nedeniyle oldukça önemli ölçüm kaynaklarıdır. Ancak, takip eden kısımda da değinileceği üzere, örtük tutum kavramı ve örtük ölçümlerle ilgili pek çok tartışma konuyla ilgili daha fazla çalışma yapılması ve kuramsal yaklaşım geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Örtük tutumlarla ilgili olarak ilgi çekici ve tartışmalı noktalardan biri her ne kadar "bilinçdışı ve kontrol edilemeyen" tutumlar olarak bilinseler de, pek çok durumda değerlendirilen tutumun "bilinçdışı" olduğunu doğrulayabilecek net bir verinin olmamasıdır. Bununla paralel olarak, bazı araştırmacılar, örtük tutumların bilinçdışı kavramıyla ilişkisinin kesilmesi gerektiğini söyler (Fazio ve Olson, 2003). Bazı araştırmacılar, örtük yerine otomatik tanımının daha kapsayıcı olması nedeniyle daha uygun olduğunu; örtük ölçüm yöntemlerinin

sahip oldukları ve olmadıkları özellikler (örn., kontrol, niyet, otonomluk) açısından değerlendirilmesi gerektiğini ve “bilinçdışı olma” özelliğinin de otomatik tutumlar için bir alt boyut olabileceğini savunurlar (De Houwer ve Moors, 2007). Devam eden bu tartışmalar, hem örtük tutumların kavramsallaştırılmasına hem de örtük tutumların ne ölçüde farkındalık ve kontrol dışı olduğuna yönelik soru işaretlerini yansıtmaktadır.

Bu derleme çalışmasında, ayrıca farklı örtük ölçüm yöntemleri üç farklı kategori altında toplanarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Farklı örtük ölçüm yöntemlerinin ortak özelliği kişinin bir konuyla ilgili fikrini doğrudan sormak yerine, farklı konulardaki değerlendirme ve yorumlarından tutumlarıyla ilgili çıkarım yapılmasıdır. Ancak, alan yazında örtük ölçümler başlığı altında değerlendirilseler de, üç farklı kategori ve hatta aynı kategoriler altında yer alan farklı ölçümler uygulama şekilleri ve özellikleri açısından birbirinden oldukça farklılaşabilmektedir. Örneğin, kağıt-kalem testlerinde, tepki hızı ve fizyolojik ölçümlerden farklı olarak, kişinin değerlendirme yaparken düşünmek için süresi vardır ve kişi ölçümün amacına yönelik tahminlerde bulunabilir. Kağıt-kalem testleri, bu açılarından açık ölçümlerle benzerlikler taşır. Bu testler, kullanıcılarının ucuz ve kolay olması, kağıt-kalem dışında bir ekipman ve uygulayıcı için özel bir eğitim gerektirmemesi gibi avantaj sayılabilecek (Wittenbrink ve Schwarz, 2007) özellikleriyle de tepki hızı ve fizyolojik ölçümlerden farklılaşır. Bilgisayarda uygulanan tepki hızına dayalı ölçümlerde ise, milisaniyelik tepkiler değerlendirildiğinden, katılımcının çıkan sonuç üzerinde kontrolü yoktur ya da çok daha az kontrolü vardır ve uygulayıcının kısa süreli de olsa bir eğitimden geçmesi gerekir. Fizyolojik ölçümlerde ise ölçüm yöntemine göre değişmekle birlikte uygulayıcının eğitimi şarttır. Örneğin, EMG için alıcılardan tam olarak takılacağı noktanın belirlenmesi ve alıcı takılacak yerin temizlenmesi gerektiğinden uygulayıcıların detaylı bir eğitimden geçmesi gerekir.

Örneklerle tanıtılan ve uygulamaları birbirinden oldukça farklı olan bu ölçümleri “örtük” başlığı altında ve/veya aynı başlık altında değerlendirmek doğru bir yaklaşım mıdır ve bu ölçümler “aynı örtük tutumu” mu ölçmektedir soruları akla gelen diğer sorulardandır. Bu sorular bağlamında yürütülen bazı çalışmalar farklı örtük ölçüm yöntemleri arasındaki düşük korelasyonlara (örn., Vanman ve ark., 2004) ve bu doğrultuda farklı örtük ölçüm yöntemlerinin farklı kavramları ölçüyor olabileceğine işaret etmiştir. Ancak, bazı araştırmacılar alan yazında elde edilen düşük korelasyonları yöntemsel hatalar ya da ölçüm yönteminin özelliklerine bağlamış (Devos, 2008); buna kanıt olarak da yapısal eşitlik modelleriyle hataların azaltıldığı analizlerde farklı örtük ölçüm yöntemleri arasındaki ilişkilerin çok daha kuvvet-

li olmasını göstermişlerdir (Cunningham, Preacher ve Banaji, 2001). Düşük korelasyonlar için bir diğer olası açıklama ise, bu makalede tartışmalı bir bakış açısı sunmak için ortaya konan, farklı örtük ölçüm yöntemlerinin, açık tutumlarda olduğu gibi, örtük tutumun farklı boyutlarını değerlendiriyor olabileceğidir. Örneğin ÖÇT ve EMG ile Çinlilere yönelik tutumların değerlendirildiğini ve ÖÇT’de atf kategorisindeki uyarıların yoğunluklu olarak yeterlilikle (örn., başarılı, zeki) ilgili kelimelerden seçildiğini düşünelim. Bu durumda ilk anda verilen duygusal tepkileri ölçen EMG’de duygusal boyut değerlendirilirken, ÖÇT’de daha çok grupların yeterliliğine yönelik değerlendirmeler ölçülmüş olacaktır. Bu durumda, EMG ve ÖÇT’nin örtük tutumun farklı boyutlarını değerlendirmesine bağlı olarak da, iki ölçüm sonucu arasındaki korelasyon düşük çıkabilir. Payne ve arkadaşları (2008) ise farklı bir bakış açısıyla, açık ve örtük tutumlar arasındaki zayıf ilişkinin, açık ve örtük ölçümlerde katılımcıdan beklenen görevlerin içeriğinin yapısal anlamda farklılaşmasıyla, bir diğer ifadeyle açık ve örtük ölçümlerde kullanılan yöntemlerin içeriklerinin uyumsuzluğuyla ilişkili olabileceğine değinmiştir. Somutlaştırmak gerekirse, araştırmacılara göre açık ölçümlerde, bir cümleye yönelik değerlendirme yapılırken örtük ölçümlerde bir fotoğraf ya da bir kelimenin değerlendiriliyor olması, iki ölçümün yapısal olarak farklı olduğu anlamına gelir ve bu da açık ve örtük tutumların kavramsal olarak ayrışmasından bağımsız olarak düşük korelasyonların elde edilmesine neden olur. Araştırmacılar yaptıkları farklı çalışmalarla, açık ve örtük ölçüm yönteminin benzerliğini artırmışlardır: Katılımcılara öncelikle Siyah ya da Beyaz kişilerin fotoğraflarının ardından Çince karakterler sunulmuş ve bu karakterleri değerlendirmeleri istenmiştir. İkinci aşamada ise katılımcılar, Siyah ve Beyaz kişilerin fotoğraflarını değerlendirmişlerdir. Örtük ölçüm skoru, (Siyah ve Beyaz kişilerin fotoğraflarından sonra sunulmuş olan) Çince karakterlere yönelik değerlendirme üzerinden hesaplanırken, açık ya da doğrudan diyebileceğimiz tutum skoru, Siyah ve Beyaz kişilerin fotoğraflarına yönelik yapılan değerlendirmeden elde edilmiştir. Bu yöntemle, araştırmacılar kullanılan formatın benzerliğini artırmış ve sonuç olarak da açık ve örtük tutumlar arasındaki korelasyonun arttığını ampirik olarak göstermişlerdir. Bu bulgular, ileride yürütülecek çalışmalarda, açık ve örtük ölçüm yöntemlerinin seçiminde ve elde edilen bulguların yorumlanmasında yöntemsel benzerlik/farklılık faktörünün dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bir önceki paragrafta ele alınan konuyla da bağlantılı olarak, üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta örtük ölçümlerde, ölçülen kavramı temsil eden -kelime ya da fotoğraf gibi- örneklerin dikkatlice seçilmesinin de oldukça önemli olduğudur. Seçilen uyarıların

(örn., EMG’de katılımcılara gösterilen Siyah ve Beyaz kişilerin fotoğrafları), değerlendirilen kavramı çok iyi yansıtmıyorsa elde edilen bulguların geçerliliği de düşük olacaktır (Fazio ve Olson, 2003). Örneğin, bir ülkeye yönelik örtük tutumların değerlendirildiği bir çalışmada, o ülke düşünüldüğünde ilk akla gelen harita, bayrak gibi uyaranlar yerine, o ülkeye dair daha az bilinen, dolayısıyla o ülke için çok da temsil edici olmayan, ilçe isimlerinin ya da fotoğraflarının kullanılması durumunda ölçümün geçerliliği sorgulanabilir. Bir kavramı temsil edecek, fotoğraf ya da kelime gibi uyaranların tespiti için bir ön çalışma yapılması ve kişilerin hem uyaranlara ne kadar aşina olduğu hem de uyaranların ölçülen kavramı ne derede temsil ettiği belirlendikten sonra temel çalışmaya geçilmesi elde edilen sonuçların daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Ayrıca ÖÇT ve DHT gibi bazı ölçümlerde iki farklı hedef kategoriyi yansıtan örneklerin karşılaştırılabilir özellikte olması da önemlidir. Örneğin Siyah ve Beyazlara yönelik tutumları ölçtüğümüzde bu iki grubu yansıttığı düşünülen kişi fotoğraflarının yaş, kilo, çekicilik düzeyi, cinsiyet gibi özellikler açısından benzer olması önemlidir.

Örtük tutum kavramına yönelik eleştiriler ve ölçümlerle ilgili tartışmalar devam etmektedir; ancak daha çok ayrımcılık ve öz-saygıyla ilgili alan yazında karşımıza çıkan ve özellikle hassas konularda davranışları yordayıcı gücü olan örtük ölçüm yöntemlerinin gelen eleştiriler doğrultusunda geliştirilmesi ve yeni ölçüm yöntemlerinin keşfedilmesi alana büyük katkı sağlayacaktır. Örtük tutum kavramının içeriğinin ve özelliklerinin netleştirilmesine ve örtük ölçümlerin geçerlik ve güvenilirliğine yönelik çalışmalara da özellikle ihtiyaç duyulmaktadır. Örtük tutumların kaynağına yönelik boylamsal ve deneysel araştırmaların artması ve yapılan eleştirilere yönelik daha kapsamlı çalışmaların yürütülmesiyle de şimdiye kadar elde edilen bulgular daha sağlam kuramsal temellere oturtulabilecektir.

Her ne kadar Türkiye’de örtük ölçümlerinin kullanıldığı çalışmaların sayısı az olsa da, bazı tez çalışmalarında örtük ölçümlerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Doğulu (2012) tez çalışmasında kadın ve erkeklere yönelik örtük tutumları ÖÇT ile değerlendirirken, Aktan (2012) ev ve iş kadınlarına yönelik örtük tutumlara odaklanmıştır. Akbaş (2016) ise namusun kadınlarla mı yoksa erkeklerle mi; olumlu mu yoksa olumsuz kelimelerle mi otomatik olarak eşleştirildiğini ölçmek için ÖÇT’yi kullanmıştır. ÖÇT’nin kullanıldığı bir başka tez çalışmasında Camcı (2015), başörtülü ve başörtüsüz öğrencilerin hem kendi hem de dış gruba yönelik örtük tutumlarını, Sistemi Meşrulaştırma ve Sosyal Kimlik Kuramı açısından ele almıştır. Sakman (2011) ise DHT’nin ilkelerinden faydalanarak, tehdit ve bağlanma figürü çağırıştırıcılarının eşikaltı gösteriminden yararlanmış ve bağlanma

sistemini bu yolla aktive ederek, bu aktivasyonun farklı bağlanma stillerine sahip katılımcıların bilişsel dikkat performansını üzerindeki etkisini araştırmıştır.

Alan yazına genel olarak bakıldığında, örtük tutumlarla ilgili yapılan kuramsal çalışmaların ve örtük ölçüm yöntemleri kullanılarak yürütülmüş araştırmaların sayısının az olmadığı görülecektir. Ancak bugün gelinen noktada, örtük tutum ve örtük ölçümlerle ilgili olarak bilginiz hala gelişme dönemindedir ve henüz yeterli olgunluğa erişmemiştir (Fazio ve Olson, 2003). Bu derleme çalışmasında da, örtük tutum kavramı ve farklı örtük ölçüm yöntemleriyle ilgili şimdiye kadar yürütülen çalışmalardan örnekler verilmiş ve tartışmalı konular okuyucunun bilgisine sunulmuştur. Çalışmanın gelecekte yürütülecek araştırmalar için yol gösterici olması ve bu doğrultuda gelecekte konuyla ilgili bilginizin artması ve olgunlaşması beklenmektedir.

Kaynakça

- Akbaş (2016). *The effect of system justification and regulatory focus orientation in the endorsement of honor and honor based violence*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Aktan, T. (2012). *Compensatory nature of mixed stereotypes: An investigation of underlying mechanisms in the framework of Stereotype Content Model*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Allport, G. (1935). Attitudes. C. Murchison (Ed.), *Handbook of social psychology* içinde (789-844). Worcester, MA: Clark University Press.
- Amodio, D. M. ve Devine, P. G. (2006). Stereotyping and evaluation in implicit race bias: evidence for independent constructs and unique effects on behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 652-661.
- Ashburn-Nardo, L., Voils, C. I. ve Monteith, M. J. (2001). Implicit associations as the seeds of intergroup bias: How easily do they take root? *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 789-799.
- Asendorpf, J. B., Banse, R. ve Mücke, D. (2002). Double dissociation between implicit and explicit personality self-concept: The case of shy behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 380-393.
- Banase, R., Seise, J. ve Zerbes, N. (2001). Implicit attitudes towards homosexuality: Reliability, validity, and controllability of the IAT. *Zeitschrift fuer Experimentelle Psychologie*, 48, 145-160.
- Bargh, J. A. (1994). The four horsemen of automaticity: Awareness, intention, efficiency, and control in social cognition. J. R. S. Wyer ve T. K. Srull (Ed.), *Handbook of social cognition* içinde (1-40). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Blanton, H., Jaccard, J., Christie, C. ve Gonzales, P. M. (2007). Plausible assumptions, questionable assumptions and post hoc rationalizations: Will the real IAT, please stand up? *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(3), 399-409.
- Cadispoti, M., Bradley, M. M. ve Lang, P. J. (2001). Affective reactions to briefly presented pictures. *Psychophysiology*, 38(3), 474-478.
- Cacioppo, J. T., Petty, R. E., Losch, M. E. ve Kim, H. S. (1986). Electromyographic activity over facial muscle regions can differentiate the valence and intensity of affective reactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 260-268.
- Camcı, Y. (2015). *Başörtülü ve başörtüsüz öğrencilerde dış grup tarafgirliği fenomeni: Açık ve örtük tutumların gruplar arası ilişkiler kuramları üzerinden incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi: Bursa.
- Cunningham, W. A., Packer, D. J., Kesek, A. ve Van Bavel, J. J. (2009). Implicit measurement of attitudes: A physiological approach. R. E. Petty, R. H. Fazio ve P. Brinol (Ed.), *Attitudes: Insights from the new implicit measures* içinde (485-512). New York: Psychology Press.
- Cunningham, W. A., Preacher, K. J. ve Banaji, M. R. (2001). Implicit attitude measures: Consistency, stability, and convergent validity. *Psychological Science*, 12(2), 163-170.
- Dasgupta, N. ve Greenwald A. G. (2001). On the malleability of automatic attitudes: combating automatic prejudice with images of admired and disliked individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 800-814.
- De Houwer, J. (2009). Comparing measures of attitudes at the functional level and procedural level: Analysis and implications. R. Petty, R. H. Fazio ve P. Brinol (Ed.), *Attitudes: Insights from the new implicit measures* içinde (361-390). New York: Psychology Press.
- De Houwer, J. ve Moors, A. (2007). How to define and examine the implicitness of implicit measures. B. Wittenbrink ve N. Schwartz (Ed.), *Implicit measures of attitudes* içinde (179-194). New York: Guilford Press.
- Devos, T. (2008). Implicit attitudes 101: Theoretical and empirical insights. W. D. Crano ve R. Prislın (Ed.), *Attitudes and attitude change* içinde (61-84). New York: Psychology Press.
- Doğulu, C. (2012). *System justification and terror management: Mortality salience as a moderator of system-justifying tendencies in gender context*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K. ve Gaertner, S. L. (2002). Implicit and explicit prejudice and interracial interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 62-68.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B. ve Howard, A. (1997). On the nature of prejudice: Automatic and controlled processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33(5), 510-540.
- Eagly, A. H. ve Chaiken, S. (2007). The advantages of an inclusive definition of attitude. *Social Cognition*, 25(5), 582-602.
- Fazio, R. H. (1990). Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Volume 23 içinde (75-109). New York: Academic Press.

- Fazio, R. H., Jackson, J. R., Dunton, B. C. ve Williams, C. J. (1995). Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: A bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(6), 1013-1027.
- Fazio, R. H. ve Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, 54, 297-327.
- Fiedler, K. ve Bluemke, M. (2005). Faking the IAT: Aided and unaided response control on the Implicit Association Tests. *Basic and Applied Social Psychology*, 27, 307-316.
- Fineman, S. (1977). The achievement motive construct and its measurement: Where are we now? *British Journal of Psychology*, 68(1), 1-22.
- Freud, (2011). *Günlük yaşamın psikopatolojisi* (S. Yeğin, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1901).
- Frindlund, A. J. ve Cacioppo, J. T. (1986). Guidelines for human electromyographic research. *Psychophysiology*, 23, 567-589.
- Friese, M., Hofmann, W. ve Schmitt, M. (2008). When and why do implicit reaction time measures predict behavior? Empirical evidence for the moderating role of motivation, opportunity, and process reliance. *European Review of Social Psychology*, 19, 285-338.
- Ganster, D. C., Hennessey, H. W. ve Luthans, F. (1983). Social desirability response effects: Three alternative models. *Academy of Management Journal*, 26, 321-331.
- Gawronski, B. (2009). Ten frequently asked questions about implicit measures and their frequently supposed, but not entirely correct answers. *Canadian Psychology*, 50(3), 141-150.
- Gawronski, B. ve Bodenhausen, G. V. (2007). What do we know about implicit attitude measures and what do we have to learn? B. Wittenbrink ve N. Schwarz (Ed.), *Implicit measures of attitudes* içinde (265-286). New York: Guilford Press.
- Gawronski, B. ve Bodenhausen, G. V. (2006). Associative and propositional processes in evaluation: an integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological Bulletin*, 132(5), 692-731.
- Gawronski, B., LeBel, E. P. ve Peters, K. R. (2007). What do implicit measures tell us? *Perspectives on Psychological Science*(2), 181-193.
- Gawronski, B., Hofmann, W. ve Wilbur, C. J. (2006). Are "implicit" attitudes unconscious? *Consciousness and Cognition*, 15(3), 485-499.
- Greenwald, A. G. ve Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4-27.
- Greenwald, A. G. ve Banaji, M. R. (2005). Understanding and using the Implicit Association Test: II. Method variables and construct validity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(2), 166-80.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E. ve Schwartz, J. L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464-1480.
- Greenwald, A. G. ve Nosek, B. A. (2009). Attitudinal dissociation: What does it mean? Petty, R. E., Fazio, R. H. ve Briñol, P. (Ed.), *Attitudes: Insights from the new implicit measures* içinde (65-82). New York: Psychology Press.
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A. ve Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: I. an improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 197-216.
- Greenwald, A. G., Poehlman, T. A., Uhlmann, E. ve Banaji, M. R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 17-41.
- Greenwald, A. G., Smith, C. T., Sriram, N., Bar-Anan, Y. ve Nosek, B. A. (2009). Implicit race attitudes predicted vote in the 2008 US presidential election. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 9(1), 241-253.
- Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwendner, T., Le, H. ve Schmitt, M. (2005). A metaanalysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1369-1385.
- Hofmann, W., Gschwendner, T., Brian, A. ve Schmitt, M. (2005). What moderates implicit-explicit consistency? *European Review of Social Psychology*, 16, 335-390.
- Hovland, C. I., Janis, I. L. ve Kelley, H. H. (1953) *Communications and persuasion: Psychological studies in opinion change*. New Haven: Yale University Press.
- Jordan, C. H., Spencer, S. J. ve Zanna, M. P. (2005). Types of high self-esteem and prejudice: how implicit self-esteem relates to ethnic discrimination among high explicit self-esteem individuals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(5), 693-702.
- Kappas, A. (2003). What facial expressions can and cannot tell us about emotions. M. Katsikitis (Ed.), *The human face: measurement and meaning* içinde (215-234). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

- Kappas, A., Bherer, F. ve Thériault, M. (2000). Inhibiting facial expressions: Limitations to the voluntary control of facial expressions of emotion. *Motivation and Emotion*, 24, 259-268.
- Karpinski, A. ve Steinman, R. B. (2006). The single category Implicit Association Test as a measure of implicit social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 16-32.
- Lane, K. A., Banaji, M. R., Nosek, B. A. ve Greenwald, A. G. (2007). Understanding and using the Implicit Association Test: IV: Procedures and validity. B. Wittenbrink ve N. Schwarz (Ed), *Implicit measures of attitudes* içinde (59-102). New York: Guilford Press.
- Livingston, R. W. (2002). The role of perceived negativity in the moderation of African Americans' implicit and explicit racial attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(4), 405-413.
- Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L. ve Semin, G. R. (1989). Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 981-993.
- Morgan, C. D. ve Murray, H. A. (1935). A method of investigating fantasies: The Thematic Apperception Test. *Archives of Neurology and Psychiatry*, 34, 289-306.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R. ve Greenwald, A. G. (2002). Math= male, me= female, therefore math≠ me. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 44-59.
- Nuttin, J. M. (1985). Narcissism beyond Gestalt and awareness: The name letter effect. *European Journal of Social Psychology*, 15(3), 353-361
- Nuttin, J. M. (1987). Affective consequences of mere ownership: The name letter effect in twelve European languages. *European Journal of Social Psychology*, 17(4), 381-402.
- Olson, M. A. ve Kendrick, R. V. (2008). Origins of attitudes. W. D. Crano ve R. Prisman (Ed.), *Attitudes and attitude change*, (111-130). New York: Psychology Press.
- Orne, M. T. (1962). On the social psychology of the psychological experiment: With particular reference to demand characteristics and their implications. *American Psychologist*, 17(11), 776-783.
- Payne, B. K., Burkley, M. A. ve Stokes, M. B. (2008). Why do implicit and explicit attitude tests diverge? The role of structural fit. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1), 16.
- Petty, R. E., Fazio R. H. ve Brinol, P., (2009). The new implicit measures: An overview. *Attitudes: Insights from the new implicit measures* içinde (3-18). New York: Psychology Press.
- Rudman, L. A., Ashmore, R. D. ve Gary, M. L. (2001). "Unlearning" automatic biases: The malleability of implicit prejudice and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 856-868.
- Rudman, L. A., Phelan, J. E. ve Heppen, J. B. (2007). Developmental sources of implicit attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(12), 1700-1713.
- Rydell, R. J., McConnell, A. R., Mackie, D. M. ve Strain, L. M. (2006). Of two minds forming and changing valence-inconsistent implicit and explicit attitudes. *Psychological Science*, 17(11), 954-958.
- Sakman, E. (2011). *Effects of attachment security, threat, and attachment figure primes on cognitive attentional task performance*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Schröder-Abé, M., Rudolph, A. ve Schütz, A. (2007). High implicit self-esteem is not necessarily advantageous: Discrepancies between explicit and implicit self-esteem and their relationship with anger expression and psychological health. *European Journal of Personality*, 21, 319-339.
- Sekaquaptewa, D., Espinoza, P., Thompson, M., Vargas, P. ve Von Hippel, W. (2003). Stereotypic explanatory bias: Implicit stereotyping as a predictor of discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39(1), 75-82.
- Spence, A. (2005). Using implicit tasks in attitude research: A review and a guide. *Social Psychological Review*, 7, 2-17.
- Steffens, M. C. (2004). Is the Implicit Association Test immune to faking? *Experimental Psychology*, 51(3), 165-179.
- Swanson, J. E., Rudman, L. A. ve Greenwald, A. G. (2001). Using the Implicit Association Test to investigate attitude-behaviour consistency for stigmatised behavior. *Cognition & Emotion* 15(2), 207-230.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Theunis, M., Tsankova, E., Küster, D. ve Kappas, A. (2012, Ocak). Emotion in computer-mediated communication: A fine-grained perspective. 7. Emotion Pre-Conference to the Annual Meeting of the Society for Personality and Social Psychology, San Diego, California.
- Vanman, E. J., Paul, B. Y., Ito, T. A. ve Miller, N. (1997). The modern face of prejudice and structural features that moderate the effect of cooperation on affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 941-959.
- Vanman, E.J., Saltz, J. L., Nathan, L. R. ve Warren, J. A. (2004) Racial discrimination by low-prejudiced

- Whites: Facial movements as implicit measures of attitudes related to behavior. *Psychological Science*, 15, 711-714.
- Vargas, P., Sekaquaptwa, D. ve Von Hippel, W. (2007). Attitudes as mental and neural states of readiness: Using measures to study implicit attitudes. B. Wittenbrink ve N. Schwarz (Ed), *Implicit measures of attitudes* içinde (103-124). New York: Guilford Press.
- Verkuyten, M. (2005). The puzzle of high self-esteem among ethnic minorities: Comparing explicit and implicit self-esteem. *Self and Identity*, 4(181), 177-192.
- Von Hippel, W., Sekaquaptewa, D. ve Vargas, P. (1997). The linguistic intergroup bias as an implicit indicator of prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33(5), 490-509.
- Wigboldus, D. H. J., Holland, R. W. ve van Knippenberg, A. (2004). Single Target Implicit Associations. Yayınlanmamış metin.
- Wilson, T. D., Lindsey, S. ve Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review*, 107(1), 101-26.
- Wittenbrink, B. ve Schwarz, N. (Ed.). (2007). Introduction. B. Wittenbrink ve N. Schwarz (Ed), *Implicit measures of attitudes* içinde (103-124). New York: Guilford Press.